

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Vad betyder bildning idag?

Salo, Petri

Published in:
Finsk Tidskrift

Published: 01/01/2022

Document Version
Final published version

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Salo, P. (2022). Vad betyder bildning idag? *Finsk Tidskrift*, (6), 67-70. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202402015147>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2022

ISSN 0015-248X (print)
ISSN 2670-2541 (online)

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Hanna Lindberg
Ansvarig chefredaktör
Emil Kaukonen
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Ugglå
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pekka Kettunen
Jutta Ahlbeck
Eva Costiander-Huldén
Carina Gräsbeck
Margrét Halldórsdóttir
Jonas Lagerström
Hanna Lindberg

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktid@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsamfundet, Stiftelsen Emilie och Rudolf
Gesellius fond för filantropiska och kulturella ändamål,
William Thuring's Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms
Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 6/2022

<i>Chefredaktör Hanna Lindberg</i> Historiens kretslopp	5
--	---

Kollegialt granskade artiklar

 <i>Matias Kaihovirta</i> "Svenskarna skulle få vara beredda på att få gå mot de tyska judarnas öde". Finlandssvenska pressreaktioner på den nazistiska novemberpogromen 1938	9
--	---

Essäer

<i>Sabina Hadžibulić</i> Religion i fängelse. Andlig vård inom svenska kriminalvården	33
<i>Alfred Streng</i> Skattepolitik och socialpolitik	43
<i>Viveca Tallgren</i> Anne-Marie Berglund – en brevväninna	57

Granskaren

<i>Petri Salo</i> Vad betyder bildning i dag?	67
<i>Pekka Kettunen</i> Ny kunskap om forntida samhällen	70
<i>Michaela Ribbing</i> Vikten att lära av varandra för att möta samhällets utmaningar – förvaltning och rättssäkerhet i nordiskt samlat grepp	73
<i>Hanna Lindberg</i> Funktionsnedsättningar i liv och vardag	77

Historiens kretslopp

I mina samtal med kolleger och vänner den här hösten säger nästan alla att de aldrig har haft så mycket arbete som nu. Deadlines, projekt och organisationsreformer läggs på en redan fullsatt kalender, samtidigt som allt färre arbetstagare ska dela på en växande arbetsbörda. Det verkar inte heller vara någon märkbar skillnad mellan olika branscher; för alla ökar mängden arbete medan tiden som detta ska avklaras på förkortas. I samma andetag berättar vännerna om att mörkret som infaller i november aldrig tidigare varit så kompakt och dragit ner på energin till samma grad. Det senare påståendet kan väl snabbt avfärdas med minnets förgänglighet; vi lever bevisligen genom likadana höstar år efter år, men det till trots blir vi lika tagna på sängen då vintertiden infinner sig och mörkret faller samtidigt som arbetsdagen tar slut. Det första påståendet bör vi dock ta på största allvar. Min önskan om att en av pandemins lärdomar skulle ha varit att stanna upp och omvärdera hur vi lever våra liv verkar inte just nu i alla fall ha besannats. I stället fortsätter mönstret från tiden före pandemin. Detta kan väl ses som en del av historiens kretslopp, det vill säga att människan tenderar att följa invanda mönster och upprepa samma misstag. Samtidigt tror jag att detta tids nog kommer att brytas och att en humanare arbetstakt förr eller senare kommer att infinns.

Tanken om historiens kretslopp blir dock skrämmande aktuell då man läser numrets kollegialt granskade artikel där Matias Kaihovirta undersöker den finlandssvenska pressens bevakning av novemberpogromen 1938. Det omfattande våldet mot den judiska

minoriteten i Tyskland den 9–10 november 1938, som senare fick namnet Kristallnatten, väckte reaktioner runt om i världen. Kaihovirta visar de olika ståndpunkter som den finlandssvenska pressen förfäktade gällande novemberpogromen, allt från förståelse till likgiltighet och fördömande, samt frågar ifall händelsen gav upphov till en ökad minoritetsmedvetenhet bland finlandssvenskarna.

Sabina Hadžibulić behandlar i sin essä andlig vård inom svenska fängelser. Olika former av andlig vård för samhällets kriminella har funnits lika länge som fängelsesystemet, men verksamheten står i dag inför flera förändringar och utmaningar. Sekulariseringen av samhället på 1900-talet har reducerat intagnas kontakter med den andliga vården, samtidigt som den ökade migrationen har inneburit att de intagna bekänner sig till allt fler olika typer av samfund. Hadžibulić beskriver det andliga vårdsfältet i Sverige i dag samt olika former av vård som finns att tillgå.

I Alfred Strengs essä får läsaren stifta bekantskap med socialpolitik och skattepolitik och framför allt hur dessa samverkar. Streng redogör för de idéhistoriska grunderna för vår skatte- och socialpolitik samt olika sätt att förverkliga dem. Streng diskuterar även de olika sätt som beskattningen kan understöda socialpolitiken samt hur olika beskattningsformer inverkar på olika ekonomiska gruppers ställning.

I sin personligt hållna essä skildrar Viveca Tallgren vänskapen med författaren Anne-Marie Berglund. Både Tallgren och Berglund föddes i Finland men levde sina liv i Danmark respektive Sverige. Genom gemensamma släktingar fick Tallgren på 1970-talet kännedom om Berglunds författarskap och de två kvinnorna inledde en korrespondens som skulle vara i nästan 40 år. Tallgren berättar om den stora ynnesten i att ha haft en vän som Berglund men även om författarlivets stora vedermödor som hon genom Berglund fick ta del av.

Det här numret är det sista där Emil Kaukonen fungerar som redaktionssekreterare för *Finsk Tidskrift*. En förutsättning för en fungerande tidskrift är gott samarbete mellan tidskriftens medarbetare, och det har jag sannerligen haft med Emil. Emils pålitlighet, flexibilitet, breda allmänbildning och språkkännedom har varit ovärderliga tillgångar på redaktionen. Jag riktar ett stort tack till Emil för dessa gemensamma år och önskar honom all

lycka i framtida åtaganden! Vi tackar även Föreningen Granskarens ordförande Pekka Kettunen som avgår vid årsskiftet. Pekka har lett Granskaren målmedvetet och samvetsgrant, och vi har särskilt uppskattat de spännande föredrag och seminarier som han har tagit initiativ till under sin tid som ordförande.

Vi önskar våra läsare en fröjdefull jul och ett gott nytt år!

Hanna Lindberg,
Raseborg, 18.11.2022

Kollegialt granskade artiklar

🚩 ”Svenskarna skulle få vara beredda på att få gå mot de tyska judarnas öde”. Finlandssvenska pressreaktioner på den nazistiska novemberpogromen 1938

Matias Kaihovirta

Inledning

Den 7 november 1938 stegade en ung man vid namn Herschel Grynszpan in på tyska legationen i Paris och sköt ned legationssekreteraren Ernst vom Rath. Grynszpan var en polsk-judisk flykting bosatt i Paris och motivet anses ha varit personlig hämnd på tyskarna för de pågående judeförföljelserna. Mordet på den tyska legationssekreteraren, som några dagar senare avled till följd av skottskadorna, skulle leda till utbrett våld mot den judiska minoriteten i Nazityskland. Natten mellan den 9 och 10 november misshandlades och mördades judar, medan judiska butiker, synagogor och egendom förstördes. Utomstående ögonvittnen skulle i första hand minnas den omfattande skadegörelsen med

krossade fönsterrutor och glassplitter som fyllde städernas gator efter nazisternas härjningar. Glassplittret gav senare upphov till benämningen kristallnatten. Händelsen blev som bekant början på nazisternas mera omfattande och systematiska våld och förföljelser riktade mot judar och andra ”oönskade” minoriteter, som senare ledde till folkmord och Förintelsen.

Novemberpogromen 1938¹, folkmordet och Förintelsen av judar och andra minoriteter är i dag ett huvudinslag i historie-skrivningen och -medvetandet om andra världskriget och mellankrigstidens fascism och nazism. Men även samtida betraktare förfasades över fascismens och nazismens etnonationalism och rasism. De fascistiska och nazistiska rörelsernas och regimernas förföljelser och våld mot minoriteter sporrade till antifascism och motstånd. Nazisternas antisemitism är välkänd men var också en viktig del av andra fascistiska rörelserns politik i Ungern, Rumänien och under kriget i Kroatien och Ukraina. Förföljelser och utplåning av minoriteter förekom även i Mussolinis Italien, där fascistisk italieniseringspolitik riktades mot tyska och slaviska minoriteter i Italiens gränsområden (Eatwell 2013; Núñez Seixas 2016; Pergher 2017).

I den här artikeln närmar jag mig de reaktioner som uppstod på finlandssvenskt håll i samband med novemberpogromen 1938. Redan i samband med de tidigare nämnda fascistiska angreppen på minoriteter, uppstod det en del pressreaktioner och debattinlägg i den finlandssvenska pressen där man utifrån dessa lade fram argument mot fascismen för att trygga den svenskspråkiga minoritetens ställning i Finland under mellankrigstiden (Braskén 2022). Särskilt i samband med Lapporörelsens och dess efterföljares, den explicit fascistiska Fosterländska folkrorelsens (IKL) frammarsch i finländsk politik under 1930-talet, höjdes finlandssvenska röster mot anti-svenskheten i den finskspråkiga fascismen och nazismen (Kaihovirta & Wickström 2017). I den finskspråkiga fascistiska och nazistiska pressen gjordes det emellanåt analogier mellan judar och finlandssvenskar. Efter Hitlers maktövertagande verkar det

1 Jag använder i artikeln begreppet ”novemberpogrom” för de våldsamma händelser som riktade sig mot judar och som ägde rum i Tyskland 9–10 november 1938. Begreppet har kritiserats men är vid sidan om ”kristallnatten” det i dag vedertagna begreppet på svenska för dessa händelser.

som att analogierna förekom allt oftare. En del finskspråkiga anti-semitiska fascister ansåg att även "finlandssvenska borgare" och socialdemokrater "gick i judarnas ledband" ("Judarna har infört partiväsendet i vårt land", *SP* 29.10.1936). Samtidigt eskalerade den så kallade språkstriden mellan finsk- och svenskspråkiga under 1930-talet med konfrontativa aktioner med inslag av gatuvåld mellan finsk- och svenskspråkiga.

Utifrån de finlandssvenska pressreaktionerna på novemberpogromen undersöker jag hur händelsen avspeglar olika finlandssvenska ståndpunkter i förhållande till nazismen och fascismen. Går det att urskilja en klar minoritetsmedvetenhet i opinionsbildningen som stod i relation till novemberpogromen och fascistiskt/nazistiskt förtryck av minoriteter? Vad bestod denna minoritetsmedvetenhet av?

I den tidigare forskningen om finlandssvensk etnisk mobilisering under 1900-talets första hälft, finns det få studier som ställer det finlandssvenska i relation till andra samtida europeiska etniska och språkliga minoriteters förhållande till fascism/nazism eller antifascism/-nazism. På en del håll ledde fascistiska och nazistiska angrepp på minoriteter till antifascistisk mobilisering (Núñez Seixas 2016). Tidigare forskning har inte heller i större utsträckning undersökt finlandssvensk mobilisering mot fascistiskt och nazistiskt minoritetsförtryck under mellankrigstiden (Kaihovirta & Wickström 2017, 2019). Däremot har den finlandssvenska pressreaktionen i samband med novemberpogromen varit föremål för en magisteruppsats i allmän historia vid Åbo Akademi, där skribenten valt att genom tre finlandssvenska tidningar studera den judiska flyktingfrågan under det för den europeiska politiken mycket omvälvande året 1938 (Broman 2021). Det saknas emellertid forskning där den finlandssvenska minoriteten och dess olika politiska fraktioner ställs i relation till fascismens och national-socialismens etnonationalism och hur det påverkade finlandssvenskt identitetsbygge under mellankrigstiden.

Antifascism har i äldre forskning och i nutida högerretorik ofta förknippats med den utomparlamentariska yttervänstern och kommunismen. I nyare forskning om mellankrigstidens antifascism har historiker däremot kunnat visa att det fanns personer och grupperingar som utifrån vitt skilda politiska synsätt, både

till höger och vänster, kunde handla utifrån tydligt formulerade antifascistiska ståndpunkter. Till skillnad från fascismen och nazismen var antifascismen ingen egen utformad ideologi utan snarare en handling mot fascism och nazism. Motrörelsen ansåg att fascismen och nazismen hotade deras ställning och intressen i samhället, varför fascismen måste motverkas och bekämpas (Copsey 2010; Braskén, Kaihovirta & Wickström 2017). Utifrån de etniska minoriteternas antifascism framstod fascismen som ett existentiellt hot i de fall då fascister och nazister representerade den etniska majoriteten i staten. I de flesta sentida definitionerna av fascism anses ultranationalismen utgöra en viktig beståndsdel i den fascistiska ideologin och rörelsen (Griffin 1995; Passmore 2015; Kershaw 2016). För antifascister kunde den av fascister förespråkade högerextrema och reaktionära ultranationalismen utgöra en motpol till antifascisternas vänsterbetonade inkluderande nationalism (Hobsbawm 1994), vilket i sin tur mobiliserade minoriteter mot fascismen och till försvar för demokratin.

Novemberpogromen som politisk bild i finlandssvensk press

Utanför Tyskland och särskilt i USA gav novemberpogromen upphov till omfattande protester mot nazisternas antisemitiska våld. De uttalade protesterna mot nazisterna i utländsk press mobiliserade tidningarnas läsare mot nazismen och skapade en antinazistisk opinion. Däremot avhöll sig utländska och i synnerhet västmakternas regeringar från att ingripa mot Tysklands jedeförföljelser.

I den här artikeln analyseras den finlandssvenska pressens rapportering och opinionsbildning kring novemberpogromen genom en kontextualiserande läsning av tidningsmaterialet. Rapportering i tidningar sker aldrig helt neutralt, utan i nyhetsrapporteringen föreligger oftast en tolkning av händelserna och det sker en meningsskapande process som utgår från tidningens politiska ståndpunkt. Ett rätt vanligt sätt att analysera det som kan kallas mediebilden som skapades av tidningarna är tillämpningen av gestaltningsteori, på engelska *framing theory* (Goffman 1975). I stället för att analysera olika diskurser som kom till uttryck i den finlandssvenska pressen,

vill jag fästa uppmärksamhet på novemberpogromen som *politisk bild* i den finlandssvenska pressen.

Historikern Roger Johansson (2001) har använt begreppet politisk bild i sin analys av hur de så kallade Ådalshändelserna 1931, en dramatisk händelse i svensk modern historia då militären öppnade eld mot strejkande arbetare, använts i svensk historia. Med hjälp av begreppshistorikern Reinhart Kosellecks analytiska begreppspar "erfarenhetsrum" och "förväntningshorisont" analyserar Johansson hur olika "Ådalsbilder" har speglat sociala konflikter i Sveriges moderna historia från 1931 fram till millennieskiftet 2000. I den här artikeln kan Johanssons analytiska begrepp användas för att undersöka novemberpogromens politiska bild i den finlandssvenska pressen i relation till den finlandssvenska identitetskonstruktionen under slutet av 1930-talet. I den här bilden kommuniceras hur olika finlandssvenska pressröster såg på finlandssvenskarna i nuet och hur de föreställde sig en möjlig framtid för den egna språkgruppen.

Källmaterialet för uppsatsen har samlats in i olika omgångar. En stor del av nyhetsartiklarna samlades in redan innan Nationalbibliotekets digitalisering av historiskt tidningsmaterial som resulterat i sökdata-basen Historiska tidningsbiblioteket. Innan digitaliseringen av tidningsmaterialet gjorde jag mitt urval utifrån att välja några större finlandssvenska dagstidningar med olika ideologiska inriktningar (konservativ, liberal, socialdemokratisk, pro-nazistisk) och med lite olika regionala inriktningar (Helsingfors, Åbo och Vasa). Urvalet gjordes av rent arbetskonomiska skäl då tidningsmaterialet fanns på mikrofilm och genomläsningen var på så sätt mera tidskrävande än nutida snabba sökfunktioner på det digitala tidningsbiblioteket. Jag besökte också Brages Pressarkiv och gick igenom de urklippsmappar som finns med rubriken "Lappo och IKL" samt "Nationalitetsfrågor", men i dessa fanns inga tidningsurklipp som direkt berörde novemberpogromen i Tyskland och finlandssvenskarna.

Efter att det digitala tidningsmaterialet blivit tillgängligt har sökningen av tidningsmaterial blivit avsevärt lättare och tidsbesparande, samt möjliggjort ett större materialomfång med tidningsartiklar från flera olika finlandssvenska tidningar och tidskrifter. Jag har avgränsat sökningen i Historiska tidningsbibliotekets databas till tidsintervallet 9.II.1938–9.II.1939, det vill säga under det år som

följde på novemberpogromen fram till andra världskrigets första månader.

I sökningen är sökorden avgörande. Därför är det viktigt att påpeka att nutida termer för händelserna inte ger några resultat; det som utspelade sig i Tyskland 9–10 november 1938 kallades av samtiden varken för "kristallnatten" eller "novemberpogromen" (sökordet kristallnatt(en) ger inga träffar). "Kristallnatten" eller "Rikskristallnatten" (Reichskristallnacht) myntades först ett halvt år efter händelserna av en högt uppsatt nazistisk tjänsteman. Det här begreppet har ibland ansetts kontroversiellt att använda eftersom dess upphovsman var en nazist. Dessutom användes begreppet både som eufemism och för att skapa en raljant bild av nazistiskt våld mot judar (Baumann & Guesnet 2019). Begreppet novemberpogrom och dess olika variationer är begrepp som blev vanligt först under efterkrigstiden. Jag fann endast en artikel med detta sökord som handlade om judarnas öden efter pogromen 1938 ("Döden i Dachau", *Abl* 22.5.1939).

Sökorden "judeförföljelse", "judeaktion" och "pogrom" är de som ger flest träffar och som direkt anknyter till novemberpogromen 9–10.11.1938. Jag har även tillämpat sökordet "judefråga" som i sig inte ger träffar som anknyter till novemberpogromens nyhetsrapportering, men som i sin tur gett intressanta träffar gällande olika tidningars syn på judar. Utifrån sökordet "judefrågan" framgår även i en del tidningar jämförelser mellan finlandssvenskarna och judarna som i sin tur kopplades till en politisk diskurs om fascismen som ett hot mot minoriteter. Jag har gjort en avgränsning till att endast studera tidningar och inte tidskrifter eller andra mer sällan utkommande publikationer.

Efter genomläsning av tidningsartiklarna har jag delat in tidningarna i fyra kategorier som motsvarar fyra olika politiska ståndpunkter i förhållande till novemberpogromen: 1) pro-tysk/-nazistisk högerpress; 2) konservativ höger men icke-fascistisk eller -nazistisk press; 3) "bygdesvensk" landsortspress; 4) antifascistisk socialdemokratisk press. Kategorierna representerar i stora drag de olika politiska inriktningarna som fanns i det svenskspråkiga Finland vid tiden för novemberpogromen.

Den finlandssvenska högern och "Tysklands svåra judefråga"

Novemberpogromen skulle inte helt falla i smaken för den finlandssvenska tidningspress som sympatiserade med det nya national-socialistiska Tyskland och det fascistiska Italien. Våldsaktionerna som drabbat judarna fördömdes av flera pro-tyska högertidningar. Men kunde man skylla på den nazistiska regimen, än mindre på det tyska folket? Nej, det kunde man inte. Exempelvis den pro-tyska högertidningen *Hangö* framförde den bild som skapats av propagandaminister Joseph Goebbels om novemberpogromen, ämnad för utländsk press. Våldsaktionerna och skadegörelsen hade enligt nazisterna varit en spontan tysk folklig hämndreaktion på legationssekreteraren Ernst vom Raths död. Man lät också förstå att det fanns ett utbredd hat mot judarnas påstådda antityskhet hos det tyska folket. Så till vida kunde inte det tyska folket i sin helhet anklagas, och inte heller de nazistiska ledarna, då judeförföljelserna "utförts av oansvariga och otyglade element" bland pöbeln. En sådan bild, där en pöbel agerar som otyglad våldsverkare, passade väl in i den konservativa världsbilden, samtidigt som många konservativa hyste starka sympatier för Tyskland ("USA har kraftigt reagerat mot judeåtgärderna i Tyskland", *Hangö* 17.II.1938).

Men de finlandssvenska pro-tyska högertidningarna var inte sena med att återge den antisemitiska synen på orsakerna till novemberpogromen. *Svensk Botten* förklarade för sina läsare "den svåra uppgift" som Tredje riket stod inför med dess judiska befolkning. Man hänvisade till en artikel publicerad i *Svenska Dagbladet* i Sverige där den pro-tyska litteraturprofessorn Fredrik Böök underströk att västmakterna i stället för att döma det tyska folkets tilltag mot judarna skulle komma till Tredje rikets hjälp och medverka "till lösningen av ett problem, som det trångbodda Tyskland ensamt icke kan lösa" ("Judeförföljelserna", *SB* 18.II.1938). Högertidningen *Nyland* höll samma linje som *Svensk Botten* och fördömde våldet och skadegörelsen men påminde i sin ledare som kommenterade novemberpogromen hur "[d]en judiska rasens vinst av den tyska nationens prövningar skapade i det germanska folkdjupet ett hämndbegär, som den spirande nationalsocialismens agitatorer icke voro sena att utnyttja". På så sätt hänvisade tidningen löst till den nazistiska dolkstötslegenden om judarnas skuld till

bland annat Tysklands nederlag i första världskriget ("Det judiska sorgespelet", *Nyland* 17.11.1938).

För övrigt riktade högertidningarna kritik mot den finlandssvenska "västmakts-orienterade pressens" rapportering av pogromerna som de kallade för "tidningsankor" och "tablå." och som de hävdade var ämnade till att framkalla hysteriska reaktioner hos Tysklands fiender ("Tidningsankorna", *SB* 18.11.1938). Den största skadan ansåg man hade drabbat Tyskland som förbrukat sitt anseende i utlandet, särskilt i västmakternas ögon ("USA har kraftigt reagerat mot judeätgårderna i Tyskland", *Hangö* 17.11.1938; se även "Fruktansvärda repressalier mot judarna i Tyskland", *Hbl* 12.11.1938).

Inom finlandssvenska borgerliga kretsar fanns trots allt en utbredd tillgivenhet och sympati för Tyskland som många ansåg hade mött en orättvis behandling av västmakterna efter första världskriget. Tyskland hade ju trots allt kommit till de vitas undsättning under inbördeskriget 1918. Man hade även på borgerligt håll varit beredd att försejla banden till det tyska riket genom att välja en tyskbornig monark med släktband till kejsarfamiljen. Flera högt uppsatta officerare hade fått sin utbildning under världskriget i den tyska kejsarliga armén och Tyskland var ett föregångsland och föredöme gällande kultur och vetenskap för det finländska bildningsborgerskapet i början av 1900-talet. Allt detta ledde inte till en automatisk beundran för Hitler och nationalsocialismen, men många borgerliga fann ändå nazisternas makttillträde som en positiv uppräckning för Tyskland som under 1930-talet återtagit sin ställning som ledande paneuropeisk stormakt (Ekberg 1991, 127–30; Engman 2016, 337–41).

Den finlandssvenska baronen och skalden Bertel Gripenberg, som redan i ett tidigt skede skapat goda förbindelser till de tyska nazisterna, gjorde det klart för *Svensk Bottens* läsare att de tyska jedeförföljelserna ingalunda kunde mätas i antalet dödsoffer med det som den röda terrorn skördat under det pågående spanska inbördeskriget. Gripenberg förbluffades över hur "världens liberaler inte låtsas om det större våldet" mot borgerliga samhällsskikt i Spanien och i stället "hetsigt reagera för det mindre" mot Tysklands judar. Orsaken var enligt honom självklar, då "världens blad ägas av judar". Demokratien var för Gripenberg "himmelsskriande"

ohederlig och orättvis, ”blind, rutton och illvillig”, den grävde sin egen grav, och enligt den skaldande fascistiska friherren från Östnyland skulle demokratins undergång vara ”det lyckligaste för mänskligheten.” (”Protest mot ohederlig demokrati”, *SB* 13.1.1939).

Samtidigt som nyheterna om novemberpogromen fyllde spalterna, fördes en hetsig debatt kring ett uppmärksammat tal som hållits på Svenska dagen (6.11) av Svenska folkpartiet-politikern Thor Therman. Therman uttryckte sig klart kritiskt mot fascismen och nazismen och värjde sig inte från att kritisera dess minoritets- och judefientliga politik, detta strax innan novemberpogromen brutit ut i Tyskland. Talet landade rätt i tiden och var ett slags anti-fascistisk borgerlig-liberal kritik som varnade finlandssvenskarna för fascismen som ett hot mot minoriteter (”Svensk samling i pliktmedvetande och tro”, *Hbl* 7.11.1938).

I *Svensk Botten* rasade man över Thermans tal och häpnades över jämförelsen mellan Tysklands judar och finlandssvenskarna. Therman hade förvisso inte gjort en sådan explicit jämförelse men ofrånkomligen räknade han finlandssvenskarna till de europeiska minoriteter som hotades av ”nationalistisk despotism” som enligt Therman karaktäriserade fascistiskt minoritetsförtryck. *Svensk Botten* hänvisade i stället till att Hitler ju trots allt hade kommit en annan utsatt minoritet till undsättning: sudettyskarna. Enligt tidningen borde finlandssvenskarna i stället känna större samhörighet med sudettyskarna som ”räddats” av Hitler, än att försöka jämföra sig med judarna (”Efter Svenska dagen”, *SB* 11.11.1938). Den finlandssvenska bankiren och högerpublicisten, sedermera nationalsocialisten, P. H. Norrmén gick till fullskaligt angrepp mot Therman och kallade hans svenska dagen-tal för en ”tysk-ätarartikel i bästa Arbetarbladsstil”. Liksom många andra pressröster på den finlandssvenska högerkanten hävdade Norrmén att Thermans tal var ett förkastligt utrikespolitiskt ställningstagande riktat mot Tyskland som råkat landa i ett läge då tyskarna försökte få bukt på ”sin svåra judefråga” (P. H. N., ”Svenska dagens festtal”, *SB* 11.11.1938).

De ledande svenskspråkiga borgerliga dagstidningarna som hade en konservativ inriktning, inte minst *Hufvudstadsbladet*, rapporterade den 12 november 1938 på första sidan med en flerspaltig rubrik "[f]ruktansvärda repressalier mot judarna i Tyskland". Men redan följande dag valde tidningen att lyfta fram propagandaminister Goebbels förminskande av pogromens utbredning som rubrik på första sidan: "Demonstrationerna ha haft ett helt annat förlopp än utlandspressen vetat förmäla" och "Intet hår ha krökts på någon judes huvud" (*Hbl* 12.II & 13.II.1938). Under de veckor som följde valde tidningen att endast presentera protester som pogromen väckt i utlandet, framför allt i USA.

Hufvudstadsbladets försiktiga rapportering om novemberpogromen kan tolkas utifrån att tidningen inte ville utmana Tyskland på samma sätt som den anti-nazistiska socialdemokratiska och liberala pressen. Tidningen intog närmast en undfallenhetslinje gentemot Nazityskland i fråga om jedeförföljelserna. Det kan förklaras med att tidningens ägare, den finlandssvenska tidningskungen och näringslivspampen Amos Anderson, ogärna såg att hans tidningar skrev sådant som skadade Finlands handelsrelationer med Tyskland. Trots allt låg det förmodligen i *Hufvudstadsbladets* intresse att som största finlandssvenska borgerliga dagstidning även i fortsättningen häva in viktiga annonsintäkter från finländska exportföretag. Anderson var lika mycket pronazist som han var antinazist, någon ideologisk hållning hade han förmodligen inte utan han utgick från vad som bäst gagnade affärerna och hans företagsimperium (Steinby 1979).

I likhet med *Hufvudstadsbladet* skulle den andra ledande finlandssvenska borgerlig-konservativa dagstidningen *Åbo Underrättelser* rapportera försiktigt neutralt om novemberpogromen. Tidningen intervjuade affärsmannen Erik Dahlström – som tillhörde den mäktiga dahlströmska affärsmannasläkten i Åbo – som hade varit på affärsresa i Tyskland under novemberpogromen. Han beklagade skadegörelsen mot judiska butiker och framhöll att massornas angrepp på judarna inte hörde hemma i "nordiskt rättsstatstänkande". Men genomgående i Dahlströms uttalande om novemberpogromen var den konservativa inställningen som

kom till uttryck: pogromen hade helt och hållet varit den otyglade tyska pöbelns hämndaktion som kommit till utlopp och riktats mot judarna. På så sätt undvek han att kritisera den national-socialistiska regimen, som han i själva verket i samma intervju berömde för att ha skapat företagsamhet och ekonomiska framsteg i Tyskland ("Man arbetar och är nöjd i Tyskland", *ÅU* 16.II.1938).

Det finlandssvenska kapitalet, som var en viktig maktfaktor i Finland under mellankrigstiden, har överraskande nog varit föremål för mycket liten kritisk historieforskning. Få studier har studerat de finlandssvenska kapitalägarna som politiska aktörer med politiska intressen. I allmänhet var finländska storföretagsledare och näringslivstoppar ytterst fientligt inställda till arbetar- och fackföreningsrörelsen och införande av olika former av vad som de betraktade som statligt intrång i det fria näringslivet. Fram till vinterkriget vägrade Arbetsgivarnas Centralförbund erkänna fackföreningarna som en legitim förhandlingspart på arbetsplatserna. I näringslivet och särskilt bland dem som företrädde exportindustrin fanns aktörer med en fascistisk ideologi och syn på hur arbetarna skulle ledas bort från den socialistiska arbetarrörelsen (Silvennoinen 2018, 189–220).

Få finländska företagsledare och arbetsgivare var emellertid såsom Lojo Kalkverks notoriska företagsledare Petter Forsström öppet nazister (Ekberg 1991). Många finlandssvenska företagsledare kunde förvisso godkänna att deras företag köpte annonsplats i pronazistiska tidningar som *Svensk Botten* eller den antisemitiska och nazistiska satirtidskriften *Blinkfyren*. På sin höjd gav man finansiellt stöd eller verkade genom bulvaner i fascistiska rörelser (Silvennoinen 2018, 199). Men hos många finlandssvenska storföretagsledare var intresset eller engagemanget för fascistisk och nationalsocialistisk ideologi och politik ganska svagt. Huvudsaken för konservativa näringslivsföreträdare var fascismens antikommunism och att skydda den privata äganderätten och näringsfriheten från statliga ingrepp. Möjligtvis delade finlandssvenska konservativa kapitalägare samma uppfattning som deras gelikar i Tyskland, att de allra helst föredragit en konservativ framom en nationalsocialistisk diktatur för att hålla tillbaka demokratin och den socialistiska arbetarrörelsen (Passmore 2014).

En annan aspekt som emellertid avhöll finlandssvenska kapitalägare från att fullt ut stödja inhemsk fascism och nazism var det äkttfinska och etnonationalistiska IKL:s krav på att förfinska näringslivet. Med hänvisning till fascisternas krav i Ungern och den tyska ariseringen av tyskt näringsliv krävde IKL att finlandssvenskarnas inflytande i exportindustrin skulle avvecklas. Fascisttidningen *Ajan Suunta* ville att den finländska industrin en gång för alla skulle socialiseras och ägas av den etniskt finska staten och på så sätt komma det finska folkflertalet till gagn ("Periaate 'Ruotsalainen maa' ja Suomen suurteollisuus", *Ajan Suunta* 21.1.1938).

Kan det här även drabba finlandssvenskarna? Bygdesvensk antifascism

Inom den finlandssvenska borgerliga pressen återfanns en del av de kraftigaste reaktionerna mot novemberpogromen i den så kallade landsortspressen som utgavs i de svenskspråkiga delarna av Österbotten. Av dessa var det särskilt *Vasabladet* som intog en kritisk hållning mot de tyska judedeföljelserna. Tidningens huvudredaktör Edvin Sundquist hade redan före novemberpogromen gjort sig känd som antifascistisk opinionsbildare. Några månader efter novemberpogromen, våren 1939 då Hitler firade sin 50-årsdag, lät *Vasabladet* publicera en "hyllning" av den tyska ledaren som i själva verket var en personlig smädelseskraft om honom. Tack vare krav från tyska diplomater ställdes Sundquist inför rätta och dömdes till ett fängelsestraff för "vållande till missbruk av tryckfriheten" (Stormbom 1999, 246–254).

Den 16 november 1938 kritiserade tidningen de tyska judepogromerna och Hitlers falskspel i fråga om att agera som minoriteternas beskyddare:

Hitler och Tyskland hade icke ord och fraser kraftiga nog att fördöma tjeckoslovakernas undertryckande av sudettyska minoriteten. Men inom tredje rikets gränser tillåtas tusenfalt värre förtryck mot en judisk minoritet, som berövats allt sitt människovärde. Var äro

nu de högljudna ropen om minoritetsförtryck, förföljelser och utrottningspolitik?

(”Pogromer i tjugonde seklet”, *Vbl* 12.11.1938)

Wasabladet fördömde starkt våldet mot den judiska minoriteten under novemberpogromen. Bild: digi.kansalliskirjasto.fi.

I rapporteringen följde man den sverigesvenska liberala och socialdemokratiska pressens antinazistiska linje, som klart fördömde de tyska nationalsocialisternas agerande mot judarna. I kölvattnet av novemberpogromen debatterades Tor Thermans uppmärksammade Svenska dagen-tal, som nu ansågs ytterst framsynt efter de senaste dagarnas våldsamma händelser i Tyskland. Signaturen ”Den godmodige” erkände sig ha tillhört dem som inte till en början förstätt sig på varför Therman blandat in judarna i talet på Svenska dagen, men nu ansåg han att Therman hade varit den ”vid- och framsynte” (”I veckans marginal”, *Vbl* 13.II.1938).

Över huvud taget hade tidningen ställt sig mot den inhemska fascismen och nationalsocialismen, även den finlandssvenska. Några veckor efter novemberpogromen framförde tidningen ett kritiskt inlägg mot det äktafinnska fascistpartiet IKL. Rödmylre-regeringen hade fattat beslut att partiet skulle förbjudas. Framför allt riktade *Wasabladet* kritik mot dem som ställt sig i den nationalsocialistiska hyllningskören under det för Hitlers Tyskland så

framgångsrika året 1938. Tidningen varnade finlandssvenskarna för nationalsocialismen, med hänvisning till dem som anslutit sig till de så kallade Kalsta-nazisterna, det vill säga Finlands Folkorganisation (FFO):

Vi svenskar ha ju ingen orsak att kalla fram omdömet, att i bland oss ha personer, vars åsikter i fråga om statsskicket till väsentliga delar sammangå med dem, för vilka det nu av rättvisan ansatta ikl-partiet varit en oförtruten tolk. När personer, som älska kalla sig svenskar, sjunga i enahanda tonart som sagda parti, förefalla rösterna att vara ganska osvenska. Ty en diktatur i Finland skulle snart sopa bort allt vad svenskt heter. Svenskarna skulle få vara beredda på att få gå mot de tyska judarnas öde, utan hänsyn till att även i våra svenska språksområden funnits personer, som pipat diktaturens lov.

(”Osvenska röster”, *Vbl* 26.11.1938.)

Vasabladet definierade nationalsocialisternas och fascisternas politik, som inneburit förtryck av olika minoriteter, som ”osvensk” politik. Det var ett klart ställningstagande mot fascismen och nationalsocialismen och ett försvarstal för demokratin som de nationella minoriteternas främsta beskydd, på ett motsvarande sätt som framförts av Tor Therman. Redan drygt en vecka tidigare hade *Vasabladet* i en ledare med rubriken ”Svenskheten och nazismen” gjort ett klart avståndstagande mot nationalsocialismens ”svamlade förkunnelse” och ”vidriga gärningar”. Man slog dessutom fast att nazismen omplanterad i finländsk jordmån skulle betyda svenskhetens död i Finland (”Svenskheten och nazismen”, *Vbl* 20.II.1938).

Vasabladet var förmodligen den starkaste bygdesvenska pressrösten som under mellankrigstiden agerade som ett slags vakthund mot hotande förfinskning och upplevd diskriminering av finlandssvenska rättigheter. Särskilt under åren efter självständighetsförklaringen hade *Vasabladet* och svenska folkpartister i Österbottnen livligt fört fram tanken om finlandssvenskt självstyre enligt åländsk eller till och med schweizisk kanton-modell (Engman, 371–77).

Fascismen i äkta finsk tappning var ett orosmoment som fick *Vasabladet* och många bygdesvenska minoritetsnationalister att frukta fascismen och nazismen. Judarnas öde som en fullständigt rättslös

och fördriven minoritet var ett yttersta exempel på minoriteters utsatthet och beroende av majoritetens välvilja.

På landsbygden fanns det en stark sympati för den judiska minoritetens utsatta läge som bottnade i den svenskspråkiga minoritetens erfarenheter av upplevt förtryck på grund av sin minoritetsposition. Möjligtvis kan detta gälla som förklaring till att den lilla lokaltidningen *Kaskö Tidning* blev en högljudd kritiker av nationalsocialismens judeförföljelser. *KT* skrev om ”tygellösa pogromer” i Tyskland och återopade minoritetsskydd och mänskliga rättigheter, samt talade för statens moraliska skyldighet att skydda minoriteter från majoritetens förtryck. Här utgick *KT* i likhet med den övriga pressen från att den tyska statsmakten misslyckats i att skydda den judiska minoriteten från den tyska pöbelns pogromer. Naturligtvis kan det i efterhand och också för den som var även lite insatt i de tyska nationalsocialisternas raslagar verka befängt att tro att Hitlers regim skulle ha utövat något slags minoritetsskydd för judarna utifrån principer om mänskliga rättigheter. Men *KT* och andra som återopade minoritetsskydd gjorde det inte endast för de tyska judarnas skull, utan som en allmän princip för att skydda bland annat den svenskspråkiga minoriteten från att råka ut för samma otyglade våld som drabbat de tyska judarna och andra minoriteter i Europa. *KT*:s sydösterbottniska läsare fick efter novemberpogromen ta del av flera oroväckande nyheter om de judiska flyktingarnas öden (*KT* 26.II, 10.I2.1938, 1.3, 16.8.1939). Nyheterna visade det utsatta läge som fascismens och nationalsocialismens flyktingar hamnat i och kunde sporra till solidaritetsyttringar och -handlingar i humanismens namn.

Alexi Huhta (2022) har i en artikel studerat den Närpesbördiga finlandssvenska socialdemokratiska politikern Karl Wenman, som under 1930-talet verkade som riksdagsman för SDP. Huhta diskuterar bland annat Wenmans stöd till centraleuropeiska judiska flyktingar som han hjälpte att fly undan från den finska statspolisen som ämnade utelämna flyktingarna till Gestapo. Huhta betonar att Wenmans personliga emigranterfarenheter inverkar på hans solidaritet med flyktingar och hans senare politik för att människor skulle kunna stanna kvar på sin hembygd och undslippa flyktingens eller migrantens hårda öde. I Österbotten kan solidariteten med flyktingar möjligtvis förstås utifrån emigranterfarenheterna.

Tusentals svenskösterbottningar emigrerade till Nordamerika under årtiondena kring sekelskiftet 1900, delvis på grund av social misär och politisk förföljelse, men framför allt för att skapa ekonomisk vinning. Wenman var inte ensam om att hysa ett slags stark solidaritet med bland annat judiska flyktingar och judarnas utsatthet utifrån personliga migranterfarenheter. Möjligtvis spelade dessa erfarenheter en viss betydelse för framtida humanitär flyktingpolitik som ofta förknippas med den positiva inställningen gentemot flyktingar i svenska Sydösterbotten.

Socialdemokratin till minoriteternas försvar

Vid tiden för novemberpogromen fanns endast en finlandssvensk vänstertidning, socialdemokratiska *Arbetarbladet*². I likhet med *Vasabladet* intog *Arbetarbladet* en klart fördömande hållning mot den nazistiska statsledningen, som tidningen utpekade som skyldig till uppviglingen av den tyska pöbelns våld mot judarna ("Staten tar vad pöbeln lämnat övrigt", *Abl* 14.II.1938). *Arbetarbladet* hade redan innan novemberpogromen haft en klar liberal inställning i flyktingfrågan, särskilt gällande judiska och politiska flyktingar som flydde undan nazismen. Flera av den svenskspråkiga socialdemokratiska partidistriktsorganisationen Finlands svenska arbetarförbunds (FSA) ledande politiker verkade för judarnas sak. Några av dem, däribland riksdagsmännen Atos Wirtanen, K-A Fagerholm och tidigare nämnda K. J. Wenman, skulle tillsammans med FSA:s kvinnokommittés framträdande representanter Ragni Karlsson och Gudrun Mörne hjälpa judiska flyktingar i Finland att fly vidare till Sverige under andra världskriget (Lundgren 2006; Huhta 2022).

Den 30 november 1938 publicerades i *Arbetarbladet* under sektionen "Fria ord" en vädjan för de judiska flyktingarna, att finna lösning på "judefrågan" och ett upprop från Förbundet för människorätt som intog ett antirasistiskt ställningstagande där man fördömde nazisternas rashat (*Abl* 30.II.1938). Den

² Den andra finlandssvenska socialdemokratiska tidningen *Folkviljan*, som utgavs i Vasa 1936–39, hade avbrott i utgivningen vid tiden för novemberpogromen.

socialdemokratiska riksdagsmannen Atos Wirtanen som också var den mest hängivna försvararen av judarnas rättigheter och drivande i det moraliskt hållbara att ta emot judiska flyktingar ("Skall samvetena icke vakna?", *Abl* 7.12.1938), gjorde en analogi mellan nazisternas judeförföljelser och den äktfinska fascismens hets mot finlandssvenskarna ("Vad säger folket?", *Abl* 2.12.1938). Sympatittringarna och den konkreta flyktinghjälpen för judarna som flytt undan nazisterna blev kännetecknande för de finländska socialdemokraternas antifascism under slutet av 1930-talet (Torninoja-Latola 2021, 133–136, 160–166).

Men *Arbetarbladet* och de finlandssvenska socialdemokraterna ville gärna påminna läsarna om att samtidigt som en del finlandssvenska borgerliga opinionsbildare svor sig fria från nazismen och försvarade judarna, var de lika mycket fientligt inställda mot den egna språkgruppens arbetarklass. År 1938 hade det förflutit 20 år sedan inbördeskriget och *Arbetarbladet* var inte sen med att påminna om de finlandssvenska borgerliga som år 1918 med tysk hjälp utövat våldsamt förtryck mot arbetarklassen ("Den tyska hjälpen", *Abl* 2.12.1938). Signaturen "Chroniquer" (Anna Bondestam) kritiserade den borgerliga antifascistiska skriftställaren Eirik Hornborg för att han nog kunde visa sympati med och förståelse för Tysklands judar och deras utsatta situation, men inte med sin egen språkgrupps röda, för där kom "klassgränsen" enligt "Chroniquer" emot ("Brokota världen", *Abl* 9.12.1938).

Det fanns en tydlig vilja från socialdemokratiskt håll att tona ned språkstriden, som man i stället på finlandssvenskt borgerligt håll gärna ville göra allmänheten påmind om. Orsaken var att socialdemokraterna satt i regeringen tillsammans med två tidigare starka "äktfinska" partier, Agrarförbundet och Framstegspartiet, medan SFP var i opposition. *Arbetarbladet* var ense med de borgerliga antifascisterna om att om "fascismen i en eller annan form skulle komma till makten i Finland, så skulle Finlands svenska befolkning i språkligt avseende falla offer". Men man gjorde det tillägget att socialdemokratins tillbakaträngande var ett minst lika stort hot mot svenskans framtid i Finland ("Talen på svenska dagen", *Abl* 11.11.1938). Socialdemokraterna var inte sena med att påminna om det stöd för den fascistoida Laporörelsen och för Hitler som funnits bland många svenskspråkiga borgerliga ("Svenskheten

och nazismen”, *Abl* 23.II.1938). Ett av Lapporörelsens uttalade mål var förutom kommunismens även socialdemokratins upplösning.

Den finlandssvenska bilden av novemberpogromen – avslutande diskussion

Utgångspunkten för artikeln har varit att ställa frågan hur våldet mot judarna som ägde rum i det nazistiska Tyskland natten mellan den 9 och 10 november 1938 påverkade finlandssvensk minoritetsmedvetenhet och det finlandssvenska förhållandet till fascism och nazism. I det följande diskuterar jag några av de resultat som min analys uppnått och vilka slutsatser som kan dras utifrån dessa för att förstå finlandssvensk självidentifikation och förhållningssätt till demokratin respektive fascismen.

Till att börja med var det inte en given position för finlandssvenskarna att uppleva sympati och solidaritet med judarna utifrån en minoritetsposition. Inom den tyskvänliga och pro-nazistiska/fascistiska högerpressen var man benägen att se på novemberpogromen utifrån nazisternas perspektiv och upprepa den officiella pressbilden som kablats ut från det nazistiska propagandaministeriet. Man betonade att det var den tyska pöbeln som spontant handlat mot judarna, bakgrunden var mordet på den tyska legationssekreteraren vom Rath i Paris och vad som framställdes som en ”naturlig” tysk folklig antisemitism. Å ena sidan fanns det en uttalad förståelse för ”judefrågan” som ett problem för det trångbudda Tyskland för vilket dess ledare efterlyste ökat livsrum. Å andra sidan uttryckte man traditionell konservativ och reaktionär upprördhet över pöbelns våld som i sin tur förstärkte tron på ett mera auktoritärt styre och på behov av stark ordningsmakt för att skydda egendom från skadegörelse. Endast ett fåtal finlandssvenska högerpressröster uttryckte explicit nazistiska och antisemitiska åsikter i anslutning till novemberpogromen. Men i regel var det i högerpressen som det starkaste stödet för Hitlers Tyskland fanns på finlandssvenskt håll.

Det finlandssvenska kapitalet som gjorde sin röst hörd genom pressreaktionerna hade – liksom högern i allmänhet – en dömande inställning till det tygellösa pöbelvåldet mot judarna. Man aktade

sig dock noga för att kritisera den nazityska regimen, då Tyskland trots allt utgjorde en viktig handelspartner för Finland. Men det finlandssvenska kapitalets minoritetsmedvetenhet var svag, förmodligen på grund av materiella intressen. Ett potentiellt orosmoment kunde förvisso vara den ytterst marginella finska naziströrelsen som krävde det finlandssvenska storkapitalets socialisering – det vill säga att exportindustriföretag som ägdes av finlandssvenskar skulle övertas av den etniskt finska staten. Ett större orosmoment för kapitalet kom ändå från vänstern, och för att motverka arbetarrörelsen var fascisterna en god bundsförvant till kapitalet.

Sympati och solidaritet med de utsatta judarna finner man främst i den så kallade bygdesvenska och socialdemokratiska pressen. Särskilt *Vasabladet* hade sedan Hitlers makt tillträde utmärkt sig som en av de främsta kritiska finlandssvenska pressrösterna mot nazismen. Eftersom novemberpogromen råkade ske nästan samtidigt som finlandssvenskarna firade Svenska dagen (6.11) pågick en livlig debatt i finlandssvensk press kring huvudfesttalet av SFP-politikern Tor Therman. Thermans tal vann stöd hos *Vasabladet* för att talaren gjorde det klart att fascismen och nazismen var ett hot mot minoriteter, och endast ett nordiskt rättsstatstänkande och demokrati kunde stå emot motsvarande minoritetsförtryck på finländsk mark. I Sydösterbotten, där man hade färsk erfarenheter av emigration och flykt från landet på grund av socioekonomiska eller politiska orsaker, fanns det en större förståelse för de judiska flyktingarna som tvingades fly undan nazisterna. De finlandssvenska socialdemokraterna upprepade i stort sett samma antifascistiska kritik och likt de bygdesvenska pressrösterna såg de det som "osvenskt" att finlandssvenskar i egenskap av minoritet kunde understöda fascismen och nazismen. Men *Arbetarbladet* gjorde det klart att den stora skiljelinjen i den finlandssvenska antifascismen framgick i klassgränserna som kom till uttryck i den svenskspråkiga över- och arbetarklassens skilda erfarenheter och syn på samhället.

I vilken utsträckning novemberpogromen i Tyskland påverkade gemene svenskspråkig i Finland är svårare att uttala sig om. Den finlandssvenska pressen och dess olika politiska opinionsbildare (som inte sällan utgjordes av enskilda redaktörer och deras

världssyn) kan inte ge svar på den frågan. I den här artikeln har jag i stället fäst uppmärksamhet på novemberpogromen som politisk bild i relation till finlandssvensk minoritetsmedvetenhet. Endast de klart antinazistiska/-fascistiska opinionsbildarna på finlandssvenskt håll jämförde judarnas utsatthet i Nazityskland med den finlandssvenska minoriteten och dess upplevt hotade ställning i Finland. Man kände till fascismens/nazismens etnonationalism och dess strävan att skapa etniskt homogena nationer. Men det som också framhävdes var att finlandssvenskarna inte var "Finlands judar" (endast en del finskspråkiga nazistiska opinionsbildare brukade göra en sådan jämförelse). Den finlandssvenska minoritetens historia var väsentligt olik och dess position annorlunda än de centraleuropeiska judarnas. Däremot kunde man, såsom *Vasabladet* framförde, anse att finlandssvenskarna som minoritet kunde gå samma öde till mötes som den judiska minoriteten i ett land som styrdes av etnonationalistiska fascister.

Men förtryck och våld mot minoriteter (inte bara judar) i fascistiska stater kunde bidra till att finlandssvenska antifascister enades kring den västerländska demokratins betydelse för finlandssvenskhetens framtid. Det spelade en stor roll särskilt på borgerligt håll där demokratin på intet sätt var en given politisk utgångspunkt. Införandet av allmän rösträtt och parlamentarisk demokrati i Finland 1906 upplevdes i själva verket som ett hot mot den svenskspråkiga minoritetens ställning då svenskspråkiga tillhört den privilegierade styrande eliten i landet sedan den svenska tiden. Ett stående argument för svenskhetens bevarande i Finland då och senare har varit att finlandssvenskheten utgör en naturlig länk till det nordiska och västerländska för Finland. Det här har kommit till uttryck och motiverats på olika sätt vid olika tidsperioder. Det är talande att rasbiologin vann starkare gehör på finlandssvenskt högerhåll än på finskt, då den finlandssvenska befolkningen räknades tillhöra den nordiska och germanska högre stående rasen än de "mongoliska" finnarna (Hietala 2005; Mattila 2016). I vilket fall som helst har finlandssvenskheten koppling till västerländsk civilisation (jämfört med finnarnas påstådda orientalism) också använts av demokratins försvarare och denna diskurs förekom även i de finlandssvenska antifascisternas argumentation då de försvarade svenskheten i Finland. De drog likhetstecken

mellan fascism och kommunism som auktoritära ideologier som endast tilltalade kulturellt outvecklade folkelement och som vann mark endast i samhällen på en lägre kulturell och social utvecklingsnivå (Kaihovirta & Wickström 2017; Kaihovirta 2017).

Det verkar ändå som att det självupplevda etniska våldet³ som ägde rum i Finland under 1930-talet var en tillräcklig väckarklocka för finlandssvenskar att stöda demokratin. Ett annat torde ha varit att de skandinaviska grannländerna hade socialdemokratiska regeringar under 1930-talet och att det nordiska, som var en central del i den finlandssvenska identiteten, alltmera förknippades med bilden av den demokratiska mellanvägen mellan två totalitära system, kommunism och fascism (Kurunmäki 2016). Novemberpogromen och den tyska judefrågan blev ytterligare en möjlig framtidshorisont för den minoritetsmedvetna finlandssvenska antifascisten, vad som i värsta fall väntade finlandssvenskarna, om den äktfinska högern fick möjlighet att förverkliga sin etniskt homogena finska nationalstat enligt central- och sydeuropeiska förebilder.

Artikeln har tillkommit inom det av Svenska litteratursällskapet i Finland finansierade projektet ”Den finlandssvenska antifascismen”.

3 Särskilt de av äktfinnarna iscensatta gatukravallerna i Helsingfors på svenska dagen 1933 och 1934 är ett känt exempel på etniskt färgat politiskt våld i Finland under självständighetstiden.

Källor

Ajan Suunta 1938
Arbetarbladet (Abl) 1938, 1939
Hangö 1938
Hufvudstadsbladet (Hbl) 1938
Kaskö Tidning (KT) 1938
Nyland 1938
Suomen Sosialidemokraatti 1938
Svenska Pressen (SP) 1936
Svensk Botten (SB) 1938, 1939
Tammerfors Aftonblad 1938
Vasabladet (Vbl) 1938, 1939
Åbo Underrättelser (ÅU) 1938

Litteratur

- Baumann, Ulrich & Guesnet, François (2019): "Kristallnacht – pogrom – state terror: a terminological reflection", *New Perspectives on Kristallnacht: After 80 Years, the Nazi Pogrom in Global Comparison*, red. Steven J. Ross. West Lafayette: Purdue University Press, s. 1–24.
- Braskén, Kasper (2022 opublicerat artikelmanus): "A Dire Warning to All Ethnic Minorities of Europe? Fascist Repression in South Tyrol and the Formation of Swedish-speaking Anti-Fascism in Finland", *Anti-Fascism in European History: Slovenia and Beyond, From the 1920s to Today*, red. Joze Pirjevec, Egon Pelikan & Sabrina P. Ramet.
- Braskén, Kasper, Kaihovirta, Matias & Wickström, Mats (2017): "Antifascismen i Norden: ett nytt forskningsfält", *Historisk Tidskrift för Finland* 102(1), s. 3–16.
- Broman, Märten (2021): *Anschluss till Kristallnatten: den finlandssvenska pressens syn på händelserna i Tyskland 1938*. Otryckt avhandling pro gradu i allmän historia vid Åbo Akademi.
- Copsey, Nigel (2010): "Preface. Towards a New Anti-Fascist 'Minimum'?", *Varieties of Anti-Fascism. Britain in the Inter-War Period*, red. Nigel Copsey & Andrej Olechnowicz. Houndmills: Palgrave MacMillan, s. xiv–xxi.

- Eatwell, Roger (2013): "Fascism", *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, red. Michael Steerden & Marc Stears. Oxford: Oxford University Press, s. 474–492.
- Ekberg, Henrik (1991): *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944*. Esbo: Schildts.
- Engman, Max (2016): *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Helsingfors: SLS.
- Goffman, Ervin (1975): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Penguin.
- Griffin, Roger (1995): *Fascism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hietala, Marjatta (2005): "From Race Hygiene to Sterilization: The Eugenics Movement in Finland", *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*, red. Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen. East Lansing: Michigan State University Press, s. 195–258.
- Hobsbawm, Eric (1994): *Nationalismi*. Tammerfors: Vastapaino.
- Huhta, Aleks H. I (2022): "Bondesocialisten Karl J. Wenmans politiska liv under Österbottens emigrationstid", *Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandssvenska arbetarrörelse*, red. Matias Kaihoviirta & Christoffer Holm. Helsingfors: THPTS, s. 25–80.
- Johansson, Roger (2001): *Kampen om historien. Ådalen 1931. Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*. Stockholm: Hjalmarsson & Högberg.
- Lundgren, Svante (2006): *I hjältens tid: berättelser om mod och civilkurage under Förintelsen*. Otalampi: Sahlgrén.
- Kaihoviirta, Matias (2017): "Det var österns insats också i vårt samhällsliv". Civilisation, nation och etnicitet i Karl H. Wiiks syn på 1917–1918 års händelser", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 92, s. 49–78.
- Kaihoviirta, Matias & Wickström, Mats (2017): "Socialdemokratisk och konservativ antifascism i Finland. Karl H. Wiik och Eirik Hornborg inför Lapporörelsen", *Historisk Tidskrift för Finland* 102(1), s. 43–74.
- Kershaw, Ian (2016): *To Hell and Back: Europe 1914–1949*. New York: Penguin Books.
- Kurunmäki, Jussi (2016): "Nordic Democracy in 1935: On the Finnish and Swedish Rhetoric of Democracy", *Rhetorics of Nordic*

- Democracy*, red. Jussi Kurunmäki & Johan Strang. Helsingfors: SKS, s. 37–82.
- Mattila, Markku (2016): ”Det får ej finnas dåliga svenskar i detta land! Rasbiologi och rashygien som vetenskapliga vapen i språkstridens Finland”, *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finlands under tre sekel*, red. Mats Wickström & Charlotta Wolff. Helsingfors: SLS, s. 271–318.
- Núñez Seixas, Xosé (2016): ”Unholy Alliances? Nationalist Exiles, Minorities and Anti-Fascism in Interwar Europe”, *Contemporary European History* 25(4), s. 597–617.
- Passmore, Kevin (2014): *Vad är fascism? En kort introduktion*. Malmö: Arx förlag.
- Pergher, Roberta (2017): *Mussolini's Nation-Empire: Sovereignty and Settlement in Italy's Borderlands, 1922–1943*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schauman, Henrik & Lilius, Patrik (1992): *Från Lappo till vinterkriget. Svenska folkpartiet III 1930–1939*. Ekenäs: Ekenäs tryckeri.
- Silvennoinen, Oula (2018): ”Demokratins framgångshistoria? Skogsindustrin, arbetsmarknaden och en fascistisk samhällssyn”, *Demokratins drivkrafter. Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020*, red. Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg. Helsingfors & Stockholm: SLS & Appell förlag, s. 189–224.
- Steinby, Torsten (1979): *Amos Anderson*. Helsingfors: Föreningen Konstsamfundets publikationsserie II.
- Stormbom, Nils-Börje (1999): *Edvin Sundquist – tidningsman. Del 2. Vid Vasabladets roder från ”korstågstiden” till vinterkriget*. Vasa.
- Torninoja-Latola, Jaana (2021): *Sylvi-Kyllikki Kilpi. Matka valtakkunnan vaikuttajaksi*. Helsingfors: Into.

Essäer

Religion i fängelse. Andlig vård inom svenska kriminalvården

Sabina Hadžibulić

I början av 2022 fanns det cirka 7 800 intagna i svenska fängelser, registrerade på någon av de 45 anstalterna respektive 32 häktena i landet (Kriminalvården 2022). De har alla rätt att utöva sin religion oavsett vilken tro de bekänner sig till. Detta möjliggörs huvudsakligen genom ett samarbete mellan Kriminalvården, den statliga myndigheten med ansvar för fängelser, och Sveriges kristna råd, en ekumenisk organisation som samlar de fyra kyrkofamiljernas kyrkor, det vill säga den lutherska, katolska, ortodoxa och frikyrkofamiljen. En motsvarande samordning inom islam sker genom Sveriges Muslimska Råd. Resultaten av detta samarbete är andlig vård som tillhandahålls av företrädare för olika religiösa trossamfund. Trots en lång tradition av andlig vård bakom fängelsemurarna i Sverige finns det emellertid inte mycket forskning om den. Med denna essä vill jag bidra till en mer omfattande bild av den andliga vården inom kriminalvården genom att presentera

nya insikter om dess verksamhet och betydelse för de intagna, och till en bättre och djupare förståelse av verkligheten innan- och utanför murarna.

En historisk tillbakablick

Det har alltid funnits en koppling mellan kyrka och fängelser, och präster och diakoner har besökt intagna så länge som kyrkan har funnits. I Sverige har denna verksamhet varit kopplad till den lutherska kyrkan som fram till början av 2000-talet var statskyrka. Redan under 1500-talet var prästen Olaus Petris arbete mot dåtidens undermåliga behandling av intagna ett viktigt bidrag till den framtida utvecklingen av systematisk andlig vård (Kriminalvården 2022). Reglerna för andlig vård av intagna fastställdes 1571, och etablerandet av cellsystemet nästan 300 år senare utgjorde en viktig förutsättning för individuell andlig vård baserad på regelbundna religiösa samtal. Förutom den enskilda själavården höll fångvårds-predikanten söndagsgudstjänster, medan kristendomsundervisning och annan utbildning blev obligatorisk för alla fångar upp till 35-årsåldern. Predikanten tog också ansvar för sociala frågor och bjöd in ideella föreningar till fängelset för att hjälpa intagna att bygga upp positiva relationer innan de återvände till samhället. På det här sättet blev predikantens roll i fängelset ännu större och mer betydelsefull.

Under 1900-talet reducerades den andliga vården i fängelser på grund av ökad sekularisering och en alltmer intensiv debatt om religionens plats i det offentliga rummet. Fångselsreformen från år 1945 minimerade möjligheterna till individuell andlig vård och närvaron vid söndagsgudstjänsten och undervisningen blev frivillig och utmanades även av fritidsaktiviteter. Detta följdes av förändringar i predikanternas anställning; från och med 1952 fick de ersättning i stället för fast lön.

Införandet av religionsfrihetslagen 1951 gav möjligheten till att fritt utöva eller att avstå från att utöva religion. Samtidigt blev det svenska samhället mer öppet för migration, vilket ledde till att nya religiösa samfund etablerades och den religiösa mångfalden blev synlig. Detta resulterade i en kritik mot den existerande andliga

vården i fängelserna. En grundlig omorganisation genomfördes med syftet att uppnå en större balans och jämlikhet mellan den traditionellt dominerande Svenska kyrkan och andra kyrkor så att de skulle få arbeta under samma förhållanden. Tillsammans med frikyrkopastorer utformade Svenska kyrkan så kallade religionskommittéer som senare kom att kallas Nämnder för andliga vården. I samband med det fick religionskommittéerna en ekumenisk inriktning och sedan dess har trossamfunden strävat efter att stärka sin närvaro i fängelser. Arbetet har utvecklats vidare och nya verksamheter har uppkommit.

Verksamhet och organisation

I dagens läge är 20 procent av de som bor i Sverige födda utomlands. Det finns därför fler religioner och det etableras ständigt nya trossamfund i landet (Willander 2019, 8). Alla medborgare har rätt till att ensam eller med andra utöva sin religion. Det betyder att också de intagna som vill utöva sin religion skall ges möjlighet att göra det. Varje fånge som vill få andlig vård definieras som tillhörande en viss bekännelse och en församling av den tron tillhandahåller tjänsten. Detta sker genom hemställen där de får förklara sin bekännelsestillhörighet.

Trots att andlig vård traditionellt dominerats av Svenska kyrkan finns det i större fängelser också andliga vårdgivare från andra religiösa samfund och de är tillgängliga för intagna i alla andra fängelser på deras begäran. Innanför landets fängelser ska det således finnas möjlighet till gudstjänst, andakt, religiös litteratur samt möjlighet till personliga eller gruppsamtal med företrädare för den utövandes religion oavsett vilket religiöst samfund den intagna tillhör.

Det är Sveriges kristna råd som anställer konsulenterna och styrgruppen vars uppgift det är att bevaka kriminalpolitiska frågor samt arbeta med verksamhetens utveckling och organisera medarbetarnas fortbildning. Vid varje häkte och anstalt finns en nämnd för andlig vård (NAV) som ansvarar för den konkreta programverksamheten. Dess uppgift är att se till att religionsfriheten upprätthålls och samtidigt att vara ett forum för frågor som berör

livsåskådning, etik och religion. En fast anställd samordnare som tillhör Svenska kyrkan eller någon frikyrka finns i varje häkte och anstalt och den organiserar aktiviteterna. Enligt Sveriges kristna råds statistik finns ungefär 180 präster, pastorer och diakoner i den svenska fängelsetjänsten (Sveriges kristna råd 2022). I en rapport publicerad 2015 av Regeringskansliet (Socialdepartementet ds 3, 2015, 46) framgår det att Svenska kyrkan har flest anställda som arbetar inom kriminalvården, ca 70, i jämförelse med de 56 anställda från frikyrkorna medan katolska kyrkan har tio (10) anställda och de ortodoxa och österländska kyrkorna har fyra (4). Dessutom finns 22 muslimska imamer som har ett särskilt ansvar för den andliga vården inom kriminalvården.

NAV-medarbetarnas verksamhet utgår från en utbildning som ordnas av SKR och syftar till att utveckla deras kunskap och kompetenser inom kriminalvården. Dessutom måste de följa ett antal riktlinjer som ramar in deras verksamhet inom häkten och anstalter. Dessa riktlinjer grundar sig på ekumeniken som ses ”inte bara som ett utbyte av idéer utan främst ett utbyte av andliga gåvor och erfarenheter” (Riktlinjer för kyrkornas arbete inom häkten och anstalter 2015).

Muslimsk andlig vård inom kriminalvården har en kort historia i Sverige. De första besöken av muslimska själavårdare till intagna i fängelser skedde i början av 1980-talet (Sveriges kristna råd 2022). Sedan dess har deras fängelseverksamhet växt och numera finns 22 imamer som är ansvariga för att träffa muslimska intagna. Muslimsk andlig vård utgår från dygden barmhärtighet vars syfte är att värna om respekten för människan, särskilt i svåra livssituationer. Att visa empati och solidaritet är en grundläggande princip som bygger på Koranen och vägleder imamernas verksamhet inom kriminalvården.

Trots att majoriteten av de intagna som vill ha kontakt med en religiös företrädare är kristna eller muslimer finns alltid möjligheten att träffa företrädare för andra trossamfund för dem som tillhör en annan religion. Det gäller framför allt buddistiska eller judiska trossamfund men ibland efterfrågas även kontakter med företrädare för andra trossamfund.

Kontakten mellan NAV-medarbetare och intagna

Hur ser kontakten ut mellan NAV-medarbetaren (den andliga vårdgivaren) och den intagna? I ett samtal med en ortodox präst med nästan 30 års erfarenhet inom andlig vård i Stockholms fängelser lärde jag mig mera om detta. Denna präst tillhör Serbisk-ortodoxa kyrkan men han sköter den andliga vården av alla ortodoxa intagna i Stockholms region. I Göteborg finns en annan serbisk ortodox präst medan en rumänsk ortodox präst täcker regionen omkring Göteborg. Vid behov kommer andra präster på inbjudan. I större fängelser är kontakten mellan vårdgivarna och de intagna regelbunden, vanligtvis med ett besök i veckan. Dessutom ges vård vid behov i form av ett besök eller ett telefonsamtal. Det är vårdgivaren och den intagna som fattar beslut om vilken typ av aktivitet som behövs. Om flera vårdgivare från olika religiösa samfund kommer på samma dag är det viktigt att de samarbetar så att alla kan använda gemensamma lokaler och kapell utan att det påverkar mötena med de intagna. Dessutom beror kontakten på antalet intagna som vill samtala med vårdgivaren. Om det finns några särskilda behov bland de intagna måste vårdgivaren prioritera dem och anordna sina aktiviteter därefter.

Individuella och kollektiva samtal är den vanligaste typen av kommunikation mellan vårdgivaren och de intagna. Ibland sker sådana samtal spontant och då är första mötet viktigt för att etablera en kontakt baserad på förtroende och förståelse. Senare fördjupas eventuellt kontakten genom regelbundna möten där mer konkreta frågor behandlas. De handlar om olika religiösa och existentiella frågor som berör liv, död, tro, straff och förlåtelse. Men det är inte ovanligt att de intagna vill diskutera frågor som gäller familjen och vänner som de kommer att träffa efter att de lämnat fängelset. Förutom samtal utövas bön, bikt, nattvard och tolkning av religiösa texter.

Religiösa högtider är alltid speciella tillfällen då vårdgivaren vill skapa en mer hemtrevlig miljö genom att ge olika små presenter till de intagna, som till exempel de färgglada påskäggen som hör till den ortodoxa traditionen, eller godis under julhelgerna. För detta behöver prästen ett tillstånd från Kriminalvården. I häkten

delar man enbart ut ägg och godis, och i anstalter brukar prästen samtidigt tillbringa lite tid med de intagna.

Under pandemin har dessa kontakter mellan vårdgivaren och de intagna varit ännu viktigare. Tidvis var den andliga vårdgivaren den enda kontakten som de intagna hade med någon utanför fängelset. När det blev omöjligt att ordna fysiska besök var telefonsamtalen med vårdgivaren ett sätt att behålla kontakten. Osäkerhet och förändrade förhållanden utanför murarna påverkade de intagnas tänkande och känslor. Förutom att de ville ha mer information om aktuella händelser i samband med pandemin ville de dela med sig av sina tankar om hur pandemin kan påverka deras redan begränsade möjligheter. Det fanns också mycket rädsla bland intagna för sjukdom och förlust av nära och kära. Vårdgivaren försökte då skapa möjligheter för diskussion och ge nödvändigt krisstöd.

Klostret i Kumlabunkern

I syfte att vidareutveckla den andliga vården och bereda den fler möjligheter genomfördes år 2001 ett projekt i den högsta säkerhetsklassens Kumlafängelset, även känd som Kumlabunkern. Projektet blev en integrerad del av Kriminalvårdsverkets verksamhet år 2005 med målet att erbjuda en typ av andlig fördjupning i fängelser. Därför etablerades ett kloster som en plats för genomförandet av reträtten utformad efter jesuitordens grundare Ignatius av Loyolas (1491–1556) verk *Exercitia Spiritualia* ("Andliga övningar"). Inspirationen kom från Jesuitorden där Loyolas andliga övningar har utövats i över fyrahundra år. I sin ursprungliga form ska övningarna genomföras under en period av 30 dagar och de är uppdelade i fyra veckor eller akter. Syftet med detta klassiska verk inom den kristna mystiken är att deltagarna genom isolering och tystnad lyssnar inåt och möter sig själva på djupet för att se och förstå sin egen verklighet.

I Kumlaklostret hade den här verksamheten 15 platser och den leddes av vårdgivare från Svenska kyrkan. De intagna som vill delta i reträtten som varade i 30 dagar måste först delta i en kort (2–3 dagar) reträtt för att uppleva tystnaden och miljön i klostret. De

intagna som är intresserade av den långa reträtten har ett samtal med reträttledaren, för att se om det finns tillräckligt med motivation och allvar bakom deltagandet. En deltagare i reträtten måste ha minst fyra straffår. Kvinnliga intagna erbjuds en 10-dagars reträtt och andra former av icke-andliga reträtter (Carlsson 2010). Utöver deltagarna finns tre personer i klostret – reträttledaren, reträttledarassistenten och klostervärden. Medan assistenten och värden sköter det praktiska tar ledaren ansvar för att genomföra individuella dialoger med deltagarna under fem dagar varje vecka. Resten av tiden är deltagarna isolerade och ägnar sig främst åt att läsa Bibeln.

Kumlafängelsets kloster var verksamt mellan 2001 och 2018.
Bild: www.kriminalvarden.se.

Efter ett tag expanderades verksamheten till ytterligare två av kriminalvårdens anläggningar, i Skänninge och Vadstena. Alla som gick igenom klosterreträten blev automatiskt medlemmar i föreningen ”S:t Andreas andliga sällskap” och på så sätt hålls kontakten med personer som haft liknande erfarenheter. Efter frigivningen möts de årligen till ett par reträtter vilket garanterar långsiktighet och uthållighet.

I en småskalig kvalitativ studie (Johansson 2012) som syftade till att undersöka hur den 30-dagars andliga reträtten i Kumla påverkade manliga fångars copingstrategier i vardagslivet visade resultaten en positiv förändring i alla fångarnas liv. De blev mycket

bättre på att hantera negativa känslor, finna mening i fängelsevis-
telsen och försona sig med sig själva. Dessutom gjorde de färre
överträdelser och omvärderade sitt liv. Majoriteten började tro på
en Gud eller ”en skapande kraft” och definierade sig själva som
andliga eller kristna. Den negativa inverkan av den andliga re-
trätten som nämndes i studien var att det nya andliga konceptet
tog över de intagnas tidigare kriminella livsstil, det vill säga att
religiösa grubblerier dominerade de intagnas livsinnehåll.

År 2016 genomfördes en större utvärdering av klostret av kri-
minologer vid Stockholms universitet. Det allmänna intrycket av
verksamheten var positivt och man konstaterade att verksamhe-
ten är relevant för Kriminalvården och bör fortsätta. Det märktes
också att deltagarna blev lugnare och tryggare av verksamheten.
Dessutom vittnade de anställda vid Skänningeanstalten om att
återfallsfrekvensen föreföll vara låg. Enligt utvärderingen har
många undvikit att återfalla i en kriminell livsstil och fått nya
livschanser tack vare verksamheten på Kumlaklostret.

Utmaningar och möjligheter

I november 2018 avbröts verksamheten i Kumlas klosterceller på
obestämmd tid. Ett år senare stängdes även klostret i Skänning-
eanstalten. Orsaken till detta var utrymmesbrist. Beläggningen i
anstalterna är över 100 procent och det är viktigt att inom rimlig
tid verkställa de straff som dömts ut (Zimmerman 2019). Klosters
utrymmen behövdes när fler dömda skulle avtjäna sina straff. För-
utom överfulla fängelser har Kriminalvården också ett underskott i
budgeten, vilket betyder att dess kärnverksamhet måste prioriteras.

Beslutet att avbryta klosterverksamheten visar att det finns
utmaningar inom Kriminalvården, men beslutet är trots det svårt
att förstå. Möjligheten att få utöva sin religion i fängelset är lag-
stadgad och antalet intagna ökar ständigt. Antalet människor som
borde mötas och behovet av existentiella samtal ökar. Samtidigt
minskar Kriminalvårdens resurser och NAV-medarbetarna känner
en stress över att inte kunna träffa alla.

Sveriges kristna råd lyckades flytta reträtterna från Kumla till
en by i Hälsingland, men förutsättningarna där är helt annorlunda.

Medan Kumlaklostret var tillgängligt för de med långa straff är miljön i Hälsingland mer öppen och det krävs att man först haft en obehövad permission. Det är dock viktigt att verksamheten inte blir bortglömd och att den på sikt går att återuppta. När det gäller andra aktiviteter, särskilt gudstjänst som en central del av verksamheten, är det viktigt att det alltid finns förutsättningar och möjligheter för att inkludera alla som vill vara med och finner det meningsfullt. Enligt en av konsulenterna vid Sveriges kristna råd är gudstjänsten en annorlunda plats än resten av fängelset, med tända ljus, sång och nattvard. Gudstjänsten inför en liten stund av normalitet mitt i det onormala. För många intagna blir den en glimt av en värld utanför fängelset (Zimmerman 2019).

Detta får oss att ompröva rollen och betydelsen av andlig vård i en miljö där existentiella frågor dominerar och måste hanteras på ett grundligt och fördjupat sätt. Det behövs mer och kontinuerlig forskning om andlig vård i svenska fängelser och om den andliga vårdens bidrag till de intagnas välbefinnande. Samtidigt kan forskningen leda till en bättre och djupare förståelse av verkligheten inom och utanför murarna.

Litteratur

- Carlsson, Peter (2010): *Vägen in: Om andlig vård i kriminalvården*. Sundbyberg: Sveriges kristna råd.
- Johansson, Pernilla (2012): *Spirituality within the Prison Walls: The Impact of a 30-days Retreat at the Prison in Kumla*. Sundsvall: Mittuniversitetet, magisteruppsats.
- Trossamfundens sociala insatser: En preliminär undersökning*. Departementsserien 15. (2015): Regeringskansliet: Socialdepartementet.
- Willander, Erika (2019): *Sveriges religiösa landskap - samhörighet, tillhörighet och mångfald under 2000-talet*. Stockholm: Myndigheten för stöd till trossamfund.

Internetkällor

- Kriminalvården (2022): "Den andliga fångvården". http://www.kriminalvarden.se/KVV_App/Museum/htm/andliga.htm [hämtat 31.08.2018].
- Riktlinjer för kyrkornas arbete inom häkten och anstalter, NAV-arbetet* (2015). Stockholm: Sveriges kristna råd. https://www.skr.org/wp-content/uploads/2018/10/skr-broschyr-nav-swe_2015.pdf [hämtat 23.09.2022].
- Sveriges kristna råd (2022): "Andlig vård i Kriminalvården". <https://www.skr.org/vart-arbete/andlig-var-d-i-kriminalvarden/> [hämtat 25.09.2022].
- Zetterman, Jacob (2019): "Skänninges fängelsekloster slår igen av platsbrist: 'Extrem överbeläggning'", *Dagen - en tidning på kristen grund* 29 november. <https://www.dagen.se/nyheter/2019/11/29/skanninge-fangelsekloster-slar-igen-av-platsbrist-extrem-overbelaggnig/> [hämtat 1.10.2022].

Skattepolitik och socialpolitik

Alfred Streng

Inledning

Uppfattningarna om statens roll, dess uppgifter och samhällelig rättvisa och jämlikhet har varierat stort under tidens gång. I denna essä konkretiseras dessa frågor genom att förhållandet mellan skattepolitiken och socialpolitiken diskuteras utgående från deras utgångspunkter och respektive system. Syftet är här att ur några valda synvinklar diskutera de roller dessa politikområden har, de möjligheter de kan erbjuda och de samband som förekommer dem emellan.

▪ **Principiella utgångspunkter**

Å ena sidan kan man utgå ifrån att statens uppgifter är begränsade. Dess roll är då framför allt att upprätthålla fred och ordning och garantera individernas frihet. I denna form av liberalism betonas att statens uppgifter endast och enbart är att trygga de negativa friheterna och förhindra ett allas krig mot alla. En dylik nattväktarstat tryggar bara den yttre och inre säkerheten samt de politiska rättigheterna.

Å andra sidan kan man anse att staten förutom sina direkta beskyddaruppgifter har många andra åtaganden. Till dessa hör särskilt olika välfärdsuppgifter som anknyter till individernas ekonomiska trygghet. Det är också möjligt att diskutera, huruvida man i samband med samhällelig verksamhet alls kan tala om rättvisa och jämlikhet. För utilitaristerna är det exempelvis essentiellt att maximera den totala välfärden och det ska ske genom att förverkliga maximit största möjliga lycka för största möjliga antal. I enlighet med ett utilitaristiskt synsätt maximeras välfärden då individerna får verka fritt på marknaden enligt sina egna preferenser. För libertarianerna kan man säga att individens frihet är det centrala medan det för socialisterna är jämlikhet. Frågan är här i stort om mänskliga värden och värderingar.

Ser man på historien för framväxten av våra samhällen, återkommer nästan ständigt samma typ av frågor som anknyter till rättvisa och jämlikhet, såsom följande:

- vilka är individens rättigheter och skyldigheter gentemot samhället?
- hur ska olika fördelar och plikter fördelas mellan individer?
- hur ska samhällets välstånd fördelas rättvist och jämlikt?
- skiljer sig en rättvis och jämlik fördelning från en effektiv fördelning?
- är det över huvud taget möjligt att förverkliga ett system enligt kriterier för rättvisa, jämlikhet och effektivitet?
- är det alls möjligt att tillfredsställa omätliga behov med begränsade resurser?

Den mest centrala frågan är här med vilka medel man kan uppnå det som dessa frågor anknyter till. I vissa fall kan marknadsmekanismen visserligen ge upphov till ett bättre slutresultat, medan det i andra fall klart krävs samhälleliga åtgärder (Rawls 1972; Nozick 1974; Hayek 1980). I den samhällsfilosofiska diskussionen är de idéer som läggs fram ofta på en så abstrakt nivå att de inte direkt ger ingredienser för skapandet av till exempel ett gott skattesystem. Till exempel Rawls och Nozick antar att grunden för samhället utgörs av individer och inte av familjer. Därtill utgår de ifrån att samhället kan byggas utifrån det rationella avtal som dessa

individer sluter. Man kan med fog fråga sig om dessa begränsade antaganden är fullt realistiska. De har dock haft och har påverkan på de principer som följs inom beskattningen. Väsentligt är att de grundprinciper som rör beskattningen inte är oberoende av de uppfattningar som förekommer i den samhällsfilosofiska diskussionen.

Ett av de primära kraven som i alla fall ställs på ett gott skattesystem är att skattetrycket ska fördelas rättvist mellan olika ekonomiska enheter. En jämlik fördelning av skattetrycket kan bland annat gestaltas med hjälp av tre centrala principer: förmånsprincipen, betalningsförmågeprincipen och principen om minsta möjliga uppoffring (Tikka 1990, 50–53).

I enlighet med förmånsprincipen ska medborgarna betala skatt enligt den nytta de har av de offentliga utgifterna. I den klassiska liberalismen var detta en framhävd princip och den hör till de äldsta principerna inom beskattningen, men den lämpar sig dåligt för förhållanden där en stor del av skatteintäkterna används för inkomstöverföringar från den offentliga sektorn till den privata sektorn. Principens betydelse i dag är av mindre grad.

Betalningsförmågeprincipen avser att medborgarna och övriga ekonomiska enheter ska betala skatt enligt sin betalningsförmåga. Ett centralt problem är här på vilket sätt man ska mäta betalningsförmågan. Ofta används en persons individuella nettointkomst som utgångspunkt. För beskattningen av fysiska personers del anses betalningsförmågeprincipen även kräva att man tar i beaktande en eventuell omsorgsskyldighet och motsvarande sociala faktorer. I sig innehåller denna princip nödvändigtvis inte krav på progressivitet i beskattningen men också i en relativ inkomstbeskattning förverkligas betalningsförmågan så att skatten blir större då inkomsten stiger. (Tikka 1990, 50–53.)

Principen om minsta möjliga uppoffring innehåller som en utilitaristisk maxim tanken att skattebördan borde fördelas så att skatterna förorsakar minsta möjliga uppoffring för samhällets medlemmar. Tanken är också att inkomstens gränsnytta är degenerativ, så att ju större inkomster en person har, desto mindre är den nytta personen i fråga har av en inkomstökning. Beskattning av en person med högre inkomst innebär då en mindre uppoffring för personen i fråga än för en person med lägre inkomst.

Det förekommer emellertid en viss konflikt mellan rättviseaspekter och aspekter som betonar ekonomisk effektivitet. Utgående från rättviseaspekter kan man motivera en stark progressivitet i beskattningen, medan ekonomiska effektivitetsaspekter talar mer för en låg progressivitet eller en relativ beskattning. Vid granskningen av rättviseaspekter brukar man göra en skillnad mellan horisontella och vertikala aspekter. Utgående från en horisontell rättvisesynvinkel borde alla i samma position behandlas lika i beskattningen. Enligt den vertikala rättvisesynvinkeln ska sådana som befinner sig i olika positioner också behandlas olika i beskattningen. Genom att hänvisa till horisontell rättvisa kan man till exempel tala för inkomstavdrag i den progressiva beskattningen, fastän den fördel som avdraget ger ökar då inkomsterna stiger. En skattepolitik som inkluderar mycket skatteavdrag och skattelättnader kan dock betraktas som styrande och även kritiserats utgående från rättviseaspekter.

▪ Socialpolitikens utgångspunkter

De kollektiva åtgärder som socialpolitiken omfattar inverkar i hög grad på individens livsbetingelser och möjligheter. Ett väsentligt syfte för den finländska socialpolitiken har varit att gynna en mer likställd allokering av förmögenheten i samhället och reducera individernas avhängighet av olikvärdiga styrkeförhållanden.

Socialpolitik är ett omfattande begrepp, som de facto inbegriper åtgärder från det allmänna med målsättningen att garantera samhällsmedlemmarna godtagbara livsbetingelser. Till området för socialpolitiken hör därmed såväl transfereringssystemen, såsom bidrag och socialförsäkringar, som den offentliga konsumtion som de olika sociala omsorgstjänsterna utgör.

Socialskyddets betydelse för att reducera inkomstskillnaderna har minskat i Finland sedan mitten på 1990-talet. Efter den ekonomiska krisen år 2008 har socialskyddets roll endast betonats i mindre grad. Det har skett vissa förändringar på arbetsmarknaden, till exempel har andelen som arbetar i så kallade snuttjobb och utanför arbetsförhållanden och arbetsmarknaden ökat. Därtill har det skett försämringar i nivån på socialförmånerna och insparningar planeras ofta då man vill balansera den offentliga ekonomin. På grund av den låga nivån på grundläggande förmåner,

som grundgarantin för arbetslösa och föräldraförsäkringen samt bristfälligheter i bostadsstödet, måste många individer ty sig till utkomststöd. (Hiilamo 2017, 54–55.)

Andra politikområden än socialpolitiken har också klara följder för den sociala och ekonomiska jämlikheten. Bland annat spelar arbetsmarknadspolitiken, näringspolitiken, finanspolitiken och den ekonomiska politiken en otvivelaktig roll för fördelningen av samhällets resurser och de kan sålunda även brukas för ett omfördelning ändamål. Även skattepolitiken kan i denna betydelse ha en klar påverkan på fördelningen av resurserna i samhället. Via skatter, transfereringar och offentlig konsumtion försöker välfärdsstaterna omfördela resurserna i samhället mot en högre nivå av social och ekonomisk jämlikhet. Nivån på jämlikhet efter att skatter och transfereringar räknats med är dock allmänt sett lägre än den fördelning som marknaden skapar. (Sirén 2019, 8–9.)

I diskussionen om att minska på inkomstskillnaderna lyfts ofta beskattningen upp som ett av de första alternativen. Genom erlagda transfereringar, som skatter, och erhållna transfereringar, som socialförmåner, är det möjligt att effektivt inverka på inkomstfördelningen (Hiilamo 2017, 14–17). Detta kan emellertid även betraktas som enbart ett sekundärt medel, emedan inkomstfördelningen som marknaden skapar kan ses som den primära distributionen. Enligt detta skulle det betyda att det mest effektiva sättet att påverka inkomstfördelningen i samhället är att med politiska åtgärder försöka påverka hur inkomster fördelas på marknaden, och inte bara genom beskattningen.

Skattepolitik vs. socialpolitik

▪ **Allmänt**

Skattepolitikens centrala målsättningar har sin bakgrund i den offentliga sektorns grunduppgifter. Till allokeringen av resurser hör att den offentliga makten skaffar finansiering för sin egen verksamhet. I denna finansiering har skatter en dominerande roll och den fiskala målsättningen är också den mest betydande målsättningen för beskattningen (Tikka 1990, 21–22).

Den offentliga sektorn har även en fördelningspolitisk uppgift. Beskattningen erbjuder ett omfattande fördelningspolitiskt medel och beskattningens inverkan på inkomstfördelningen har varit en allmänpolitiskt intressant frågeställning åtminstone sedan mitten på 1900-talet. Till den offentliga sektorns stabiliseringsuppgift hör också konjunkturpolitiska och tillväxtpolitiska åtgärder och bland dessa verktyg finns beskattningen.

Man får en mer mångfacetterad bild av beskattningens målsättningar om man ser skattepolitiken som en del av samhällspolitiken. En grov indelning av samhällspolitiken består vanligen av ekonomisk politik, socialpolitik och kulturpolitik. Skattepolitiken är en viktig del av den ekonomiska politiken, men beskattningen har även anknytningar till socialpolitiken, genom att beskattningen används för att kanalisera socialpolitiska stöd.

Den ekonomiska politiken indelas vanligen i finans-, penning- och inkomstpolitik. I finanspolitiken är det fråga om reglering av den offentliga sektorns inkomster och utgifter varigenom beskattningen har en central position. Med penningpolitiken försöker man direkt eller indirekt påverka tillgången och villkoren för finansieringen. I inkomstpolitiken innehar arbetsmarknadsorganisationernas lösningar gällande arbetsvillkor en central ställning, men statsmakten har inte sällan också varit en part i de inkomstpolitiska förhandlingarna. Statsmaktens ekonomisk-politiska lösningar utgör ofta en kombination av finans-, penning- och inkomstpolitiska verktyg.

Skattemässiga verktyg används även inom andra samhällspolitiska specialområden, som har kopplingar till socialpolitiken, men som emellertid kan betraktas som egna samhällspolitiska områden. Till exempel kanaliseras stöd till bostadspolitiska och regionalpolitiska ändamål och skatter används i förebyggande syfte inom områden såsom miljöpolitiken och hälsopolitiken. Därtill tjänar beskattningen även näringspolitiska syften. Trots att den fiskala målsättningen är primär inom beskattningen, kan det förekomma konflikter mellan den och andra målsättningar, inom vilka de skattemässiga verktygen framför allt utgörs av en lindrigare skattebehandling och givande av skattestöd (Tikka 1990, 21–22).

För kanaliseringen av socialpolitiska stöd är det inkomstbeskattningen som är av störst betydelse. Med socialpolitiska syften som grund kan en viss inkomst stadgas som skattefri eller så kan den skattskyldige beviljas rätt till skatteavdrag. En skattesänkning som görs med reglering som grund motsvarar då storleken på stödet i fråga. I flera fall kan skattestöd eller direkt inkomstöverföring utgöra alternativa stödformer. I praktiken kan samma sociala grund berättiga till både skattestöd och inkomstöverföring.

Till förhållandet mellan socialpolitik och skattepolitik hör också frågan om huruvida olika sociala förmåner ska vara skattepliktiga eller skattefria i inkomstbeskattningen. För skattepliktighet talar bland annat det förhållandet att inkomsttagarens inkomsthelhet då tas bättre i beaktande. Den största andelen socialpolitiskt skattestöd går till försörjning av barn, vilket stöds med både skatteavdrag och skattefrihet för till exempel barntillägg. Stöd kanaliseras även åt pensionärer och personer med funktionsnedsättning i form av skatteavdrag.

I regleringen av beskattningen eftersträvas även tryggheten av en minimiutkomst och tidvis dryftas frågan om någon typ av basinkomst i form av en medborgarlön. Tills vidare har den inte förverkligats i någon högre grad i Finland.

▪ Avdragssystemet

Avdragssystemet är ett av de verktyg som utnyttjas för socialpolitiska ändamål. Den primära avsikten med avdragssystemet är att rätta till beskattningen för varje skattebetalare så att var och en betalar skatt enligt sin skattebetalningsförmåga. Med avdragen försöker man räkna ut den beskattningsbara inkomsten som slutligen ska beskattas. Inom inkomstbeskattningen är det vid personbeskattningen och företagsbeskattningen som avdrag kommer på fråga. Ändringar av avdragssystemet är ett rätt välutnyttjat alternativ för att förverkliga olika samhällspolitiska målsättningar, såsom till exempel befrämjandet av sysselsättningen. (Myrsky 2012, 708–710.)

Ju mer komplicerat avdragssystemet ter sig, desto mindre transparent blir det. Då blir det även svårare att få en klar uppfattning om systemet, om vem som gynnas av ett eventuellt skattestöd och huruvida det riktas rätt. En väsentlig fråga är här också om stödet

ska riktas i form av avdrag eller på något annat sätt, som till exempel direkta inkomstöverföringar. Även flera av varandra oberoende faktorer inverkar på avdragssystemets komplexitet. En central faktor är emellertid det differentierade inkomstskattesystemet, som förorsakar en systematisk differentiering vad gäller avdrag i kapital- och inkomstlagen (Myrsky 2012, 708–710).

Avdragssystemet är otvivelaktigt samhällspolitiskt väl motiverat för att bland annat öka sysselsättningen, reducera den grå ekonomin och minska skattekillen, men man kan fråga sig om det i sin nuvarande form gör bidragssystemet onödigt komplicerat. Gränsen mellan naturliga avdrag och levnadskostnader, såsom ersättningar för vård- och hushållsarbete samt barndagvårdsavgifter, är i flera fall rätt vag, till exempel kan det ibland vara fråga om levnadskostnader eller utgifter för införskaffande eller bevarande av inkomst. Avdragssystemet borde därför inte granskas som en separat fråga från andra grundläggande frågor inom beskattningen, såsom personbeskattningen eller inkomstöverföringssystemet.

Ifall man ska utveckla avdragssystemet som en del av en helhet där även personbeskattningen och inkomstöverföringssystemet ingår, bör man vara medveten om att det kan uppstå stora grundläggande frågeställningar, som till exempel frågan om det ansvar som familjen eller andra närstående ska ha för individen och i vilken mån skattesystemet eventuellt ska uppmuntra till ett dylikt ansvar.

Direkta inkomstöverföringar kan emellertid vara ett politiskt bättre val än skatteavdrag eller skattefriheter, då man med direkta inkomstöverföringar mer precist och ändamålsenligt kan rikta samhälleliga stöd till dem som behöver det (Aräjärvi 2013, 12–14). Beskattning är alltid i någon mån ett summariskt förfarande. Skatteavdrag eller skattefriheter kan dock ha betydelse då man till exempel ska avgöra nivån på ett tillräckligt utkomstskydd. Ett avdrag från skatt är ofta mer ändamålsenligt än skatteavdrag eller skattefriheter, eftersom dess inverkan inte beror på storleken på övriga inkomster, fränsett då individens inkomster är på en sådan nivå att individen inte alls betalar skatt. Det gynnar alltså inte höginkomsttagare, men kan även i vissa situationer vara till nackdel för låginkomsttagare. Ett problem med skatteavdrag och skattefriheter ur en socialpolitisk synvinkel är att de ger så att

säga fel resultat då de beviljas i den progressiva beskattningen. En individ med högre inkomst får då ett större avdrag. Kommunalbeskattningen är inte heller optimal ur denna synvinkel då de med allra lägst inkomst inte har någon beskattningsbar inkomst och inte då heller har några fördelar av skatteavdrag i varken stats- eller kommunalbeskattningen. Kommunalbeskattningen är därtill progressiv för de lägsta inkomstnivåerna. (Arajarvi 2013, 12–14).

▪ Inkomstöverföringssystemet

Olika inkomstöverföringar är nära knutna till avdragssystemet. Den grundläggande frågan här är egentligen på vilket sätt man bäst kunde stöda mindre bemedlade personer. I de flesta länder är politiken gällande inkomstbeskattningen, inkomstöverföringarna och de offentliga tjänsterna inte utvecklade som en helhet och skattepolitiken och socialpolitiken är inte i någon betydande grad koordinerade sinsemellan. Dessa områden av politiken påverkar emellertid individernas och familjernas välfärd och disponibla inkomster i stor utsträckning. Beskattningen och socialskyddet har en central inverkan på medborgarnas leverne. På basen av beskattningen och socialskyddet avgörs många livsvillkor och disponibla resurser. Beskattningen påverkar också socialskyddet eftersom beskattningen är en av de viktigaste finansieringsformerna för socialskyddet. Därtill inverkar beskattningen direkt på nivån på de sociala förmånerna då de för det mesta är beskattningsbara. En reduktion av olika sociala förmåner kan påverka individernas utkomst på samma sätt som en regressiv beskattning. Å andra sidan kan även prissättningen av offentliga tjänster skärpa progressiviteten i beskattningen (Myrsky 2012, 710–713).

Det kan vara svårt att få tillförlitlig information om individernas och familjernas disponibla inkomster, eftersom skattesystemet inte alltid tar i beaktande inkomstöverföringarnas inverkan och inkomstöverföringssystemet inte alltid beaktar skattesystemets inverkan. Inom de olika systemen används även divergerande principer för beräkning, exempelvis kan storleken på skatter eller förmåner påverka hur inkomsten eller avdragen är beräknade. Likaledes kan den enhet som granskas variera, till exempel ifall det är fråga om individer eller familjer. Ny lagstiftning, utvecklingsarbete och politisk påtryckning har ofta riktat sig till endera

skattepolitiken eller socialpolitiken utan att man tänkt över de ifrågavarande åtgärdernas samverkan eller koordinering. Detta kan i värsta fall leda till att de stöd som samhället ger inte riktas på de sätt som var avsett.

Det kan dock vara svårt att driva en helhetsmässig samhällspolitik och utvärdera den samverkan åtgärder inom olika politikområden har. Men denna samverkan kan vara central ur enskilda individers synvinkel. För individens välfärd är förhållandet mellan individens reella nettoinkomster och nödvändiga levnadskostnader, såsom mat, boende och kläder, av centralt intresse. Nettoinkomsterna kan bestå av löne-, kapital-, och förmånsinkomster samt olika inkomstöverföringar. Den effektiva marginalskattegraden förtäljer hur mycket de disponibla inkomsterna stiger då bruttoinkomsterna stiger. Ur individernas synvinkel innebär skatter oftast inte slutgiltiga förluster, då man får tillbaka en del av skatterna såsom offentliga tjänster och inkomstöverföringar. Skatte- och inkomstöverföringssystemet kan således till sin helhet vara progressivt, fastän skattesystemet i sig eller en enskild skattelag inte skulle vara det (Arajari 2013, 14–16.)

Om man önskar utveckla den helhet som utgörs av skatter, avgifter och förmåner förutsätter det ett helhetsmässigt och gränsöverskridande angreppssätt. Frågan är om de politiska målsättningarna ska förverkligas via avdragssystemet, som direkta inkomstöverföringar, som samhälleliga tjänster eller som en kombination av dessa såsom nu är fallet.

▪ Ekonomisk-politiska realiteter

Löneskatter såsom inkomstskatter och skattelikhande obligatoriska socialförsäkringsavgifter påverkar på ett avsevärt sätt nettolönerna. Lönerna bestäms fritt på arbetsmarknaden, men regeringen kan med sina skattepolitiska lösningar påverka utgångspunkterna för de arbetsmarknadspolitiska förhandlingarna. Beskattningen av löneinkomsterna indexjusteras ju vanligen årligen för att inte skatteprocenten ska stiga också på grund av en nominell ökning av löneinkomsterna.

Den ökande inflationstakten, 8 % i augusti 2022, drabbar emellertid särskilt låginkomsttagare hårt som saknar ekonomisk buffert. Löntagarnas köpkraft sjunker som en följd av den ökande

inflationstakten och inte ens en betydande lönehöjning på 5 % skulle räcka till för att få köpkraften på samma nivå som föregående år. Stora lönehöjningar är inte heller till stor glädje ifall en sträng beskattning och en snabbt ökande inflation gnager på löntagarnas köpkraft. För att försöka lösa problemet med löneinflation är det viktigt att trygga löntagarnas köpkraft med andra metoder än enbart genom lönehöjningar. På vilket sätt lönehöjningarna genomförs är även av stor betydelse. Lönehöjningar i euro kan vara ett bättre alternativ eftersom det är till mest gagn för låginkomsttagare och kan bidra till att hålla ekonomin i gång. Inkomsterna för lågavlönade stiger då relativt sett mer. Då köpkraften för låginkomsttagarna ökar, går pengarna mer sannolikt direkt till konsumtion i stället för att sparas, vilket kan bidra till den inhemska ekonomin, inklusive sysselsättningen.

Sysselsättningen kunde också stödjas genom att bland annat överföra socialförsäkringsavgifterna på två procentenheter tillbaka till arbetsgivarna. Genom konkurrenskraftsavtalet, som centralorganisationerna kom överens om år 2016, överfördes socialförsäkringsavgifter på två procentenheter från arbetsgivarna till arbetstagarerna (RP 196/2016 rd). Om avgifterna överfördes tillbaka till arbetsgivarna kunde det utgöra ett element för att anpassa ekonomin till olika konjunkturer.

Något som även har en social- och skattepolitisk dimension är att regeringen har fattat beslut om ändringar i utkomstskyddet för arbetslösa, som är avsedda att träda i kraft 1.1.2023. Beslutet gäller angivelse av utkomstskyddet i euro och innebär att den arbetslösas rätt till dagpenning i fortsättningen skulle bestämmas utgående från de månadsspecifika inkomsterna. I dagsläget beror uppfyllandet av arbetsvillkoren för inkomstrelaterad dagpenning på antalet arbetade timmar. Arbetsvillkoret uppfylls om personen i fråga har arbetat minst 18 timmar i veckan under 26 veckors tid inom en granskningsperiod på 28 månader. I fortsättningen skulle arbetsvillkoret granskas i stället för utgående från arbetade timmar, utgående från de månadsspecifika inkomsterna. I led med lagändringen skulle arbetsvillkoret uppfyllas av en månad under vilken lönen har varit minst 844 euro. I arbetsvillkoret skulle även halva månader beaktas, det vill säga månatliga inkomster om minst 422 euro.

För dem som har regelbundet heltidsjobb förblir storleken på dagpenningen oförändrad också efter reformen. För dem som är deltidsanställda med varierande arbetstid eller som jobbar sporadiskt kan dagpenningen däremot minska jämfört med i dag. Det grundläggande problemet med den föreslagna modellen är att man också beaktar inkomsterna för halva månader. Det här betyder att också arbetsperioder då inkomsterna är lägre räknas med i den lön som ligger till grund för dagpenningen. De som får jämkad dagpenning drabbas speciellt hårt av nedskärningen. Det blir lättare att få inkomstrelaterad dagpenning, men nivån på dagpenningen sjunker beroende på antalet halva månader. I fortsättningen kan det betyda att det inte lönar sig att ta emot små inlägg eller ströjobb, ifall små inkomster leder till att man endast tjänar in en halv månad till arbetsvillkoret.

I de stundande budgetförhandlingarna i augusti 2022 kommer antagligen de svåraste förhandlingarna föras kring hur man ska underlätta invånarnas situation med tanke på inflationen och de stigande energikostnaderna som en följd av kriget i Ukraina. Inkomstskattelättnader till de värst drabbade är något som kunde utgöra ett potentiellt alternativ. Konjunktursituationen och den valda tidpunkten är i detta fall väldigt väsentliga. Om ekonomin fortfarande växer nästa år och skattelättnader görs, stimulerar det ekonomin mer, ökar efterfrågan och förorsakar mer inflation. Löneuppgörelsen borde också vara på sådan nivå att Finland inte förlorar i konkurrenskraft inom euroområdet. En måttlig löneuppgörelse kunde exempelvis vara en sådan att lönehöjningarna inte överstiger den förväntade inflationen för nästa år. Alltför stora lönehöjningar kunde utlösa en svår och långvarig inflationsspiral, där stigande priser och löner skulle följas åt.

Minskade dagvårdsavgifter kunde också vara ett sätt att hjälpa invånarna och underlätta deras möjligheter att ta emot arbete. Folkpensionen och arbetsmarknadsstödet ser ut att höjas nästa år, framför allt på grund av att flera av stöden för låginkomsttagare är bundna till folkpensionsindexet, som följer prishöjningarna. Även till exempel nivån i euro på garantipensionens och utkomstskyddets grundbelopp kommer att stiga.

Från en ekonomisk-politisk synvinkel, både skatte- och socialpolitiskt sett, vore det naturligtvis bäst att investera i sådana

åtgärder som har mest omfattande inverkan i samhället och lämna åtgärder med mindre inverkan till bättre tider.

Avslutande kommentarer

Vad man avslutningsvis kan konstatera om förhållandet mellan skattepolitik och socialpolitik är att de är väl sammanflätade som politikområden. I välfärdsstaterna skapar beskattningen möjligheter för socialskydd. Med skattepolitik kan man befrämja ändamål som har betydelse för både finansieringen av socialpolitik och dess målsättningar. Skattepolitiken kan även skapa vissa samhällspolitiska begränsningar och socialpolitiska risker, såsom begränsning av det ekonomiska självbestämmandet och passivering i trygga förhållanden. Det kan också vara tvärtom, att socialpolitiken skapar förutsättningar för att verka utan rädsla för att grunderna för ett anständigt liv försvinner eller starkt begränsas.

Förhållandet mellan skattepolitiken och socialpolitiken märks särskilt väl i tider då den offentliga ekonomin är ansträngd. Socialskyddet utgör en så betydande del av välfärdsstaternas offentliga ekonomi att man inte kan anses undgå nedskärningar i socialskyddet när ekonomin krymper eftersom det inte finns tillräckligt med offentliga medel för att finansiera alla socialpolitiska åtgärder. Å andra sidan kan man nog i sådana situationer även välja att höja skatterna för att förmå upprätthålla nivån på socialskyddet och den gemensamma välfärden. Frågan handlar sist och slutligen om vad man vill ha och på vilka sätt man vill uppnå det.

Litteratur

- Arajärvi, Pentti (2013): ”Verotus ja sosiaaliturva”, Edilex lakikirjasto. <http://edilex.fi/lakikirjasto/10471.pdf> [hämtat 10.11.2022].
- Hayek, Friedrich (1980 [1948]): *Individualism and Economic Order*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Hiilamo, Heikki (2017): *15 reseptiä tuloerojen kaventamiseksi*. Helsingfors: Kalevi Sorsa -säätö.
- Myrsky, Matti (2012): ”Veropolitiikkamme kehittämisvaihtoehtoja”, *Defensor Legis* 5(12), s. 705–720.
- Nozick, Robert (1974 [1971]): *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- Rawls, John (1972 [1971]): *A Theory of Justice*. Oxford: Clarendon Press.
- RP 196/2016 rd, *Regeringens proposition till riksdagen med förslag till lagar om ändring av lönegarantilagen, av 7 och 26 § i lagen om lönegaranti för sjömän och av 6 § i lagen om Enheten för utredning av grå ekonomi*.
- Tikka, Kari S. (1990): *Veropolitiikka*. Helsingfors: Lakimiesliiton kustannus.
- Sirén, Sebastian (2019): *Välfärdspolitik och jämlikhet. Insikter från jämförande socialpolitisk forskning*. Stockholm: Landsorganisationen i Sverige.

Anne-Marie Berglund – en brevväninna

Viveca Tallgren

I brevet låg en fjäder och en torkad blomma. Det var det första brevet.

Min mamma hade varit i Finland och träffat sin svägerska Edith, som hade ett behov av att skryta lite för min mamma. Stolt visade Edith sin brorsdotter Anne-Marie Berglunds diktsamling *Mellan extas och fångenskap* (1978) som just hade kommit ut i Sverige. Mamma var tandläkare och inte så litterärt inriktad, men hon hade stor respekt för vad tidningarna skrev. ”En ny Edith Södergran” stod det i en artikel om Anne-Marie Berglund i en svensk litteraturtidsskrift som Edith också stolt visade upp.

Följande dag köpte mamma både *Mellan extas och fångenskap* och Berglunds första diktsamling *Luftberusningen* (1977) åt mig. När hon kom tillbaka till Köpenhamn bjöd hon mig och min man hem till sig och tog genast fram böckerna och artikeln och berättade vitt och brett om Ediths brorsdotter, den svenska diktarinnan som jag aldrig hört om förut. Min man, som är en stor litteraturläskare, började genast läsa i en av böckerna. ”Hon skriver fantastiskt bra!” utbröt han begeistrad, och mamma rätade genast på ryggen och sade att hon var en ny Edith Södergran.

När jag den kvällen började läsa dikterna var det som om rösten som talade genom dem verkade bekant på något sätt, och många av dikterna påminde tydligt om Edith Södergran, vars dikter jag älskade, fastän själva kontexten var en annan. Jag blev hänförd av det starka bildspråket i Anne-Maries dikter.

Lejoninna i solen

Idag är jag en lejoninna
mina lemmar stryker sig mot människor och hus
mina bröst sträcker ut sina spenar mot solen
min man glänser och väller fram som vilda vattenväxter
Jag somnar inuti min egen boll
och färdas på hanars ryggar
genom djungeln mot den öppna steppen där mina drömda vargar ylar
Jag är en lejoninna och vill riva mina byten trasiga
vill slicka blod
bestigas av smidiga hanar, otrogna, flyktiga
utvalda handjur med min egen lust skimrande i sina gula ögon
vill slickas matt av heta tungor
bitas öm av vansinniga glömda instinkter
Idag är jag en lejoninna, jag vet inte varför
Och djungelns obarmhärtiga lagar styr min kropp

(Mellan extas och fångenskap, 1978)

Jag skrev till Edith och bad henne skicka Anne-Maries adress, och när jag fick den skrev jag genast ett brev till henne. Svaret kom snabbt. Hennes brev var mycket personligt och intimt, som om vi alltid känt varandra. Hon var mitt i en kris och mitt brev kom som en glad överraskning, skrev hon. Hennes franska man, Jacques, hade nyss avlidit i hennes armar av ett astmaanfall. Jag svarade genast och hon svarade lika snabbt, och sedan fortsatte vi år ut och år in – inalles 38 år – med att besvara och kommentera varandras tankar och berättelser om livets upp- och nedgångar.

Anne-Marie Berglund öppnade många dörrar för mig till poesins universum och till diktarlivets lycksaligheter och kontroverser. I början var jag fascinerad, men med tiden började jag inse vilket offer det också var att ha diktningen som levebröd.

Anne-Marie Berglund 1952–2020. Foto: Hideo Matsumoto.

Vårt första möte var i Stockholm, ett år efter att vi lärt känna varandra i brevform. Jag var på väg till Helsingfors med min man och vår lilla dotter och gjorde ett uppehålle i Stockholm för att träffa Anne-Marie. Jag kom till hennes enrummare i centrum av staden och var lite nervös inför mötet, men när samtalet föll på vår gemensamma familj i Finland löste det upp spänningarna. Vi drack ett par glas vin och gick sedan ut på stan för att äta lunch. Hon valde en restaurang med terrassservering och vi slog oss ner vid ett bord för två och beställde mat och mera vin. Hon hade skrivit mycket om sin passion för japansk litteratur, inte minst för Yukio Mishima och hans roman *Sjömannen som föll i onåd hos havet*. Mishima, som slutade sitt liv med at begå harakiri, var för henne en hjälte som hon beundrade gränslöst. Om hennes beundran var för Mishimas grymma självmord har jag aldrig kommit underfund med och tordes inte heller fråga.

Medan vi satt och pratade blev hennes blick plötsligt frånvarande och hon vände sig om flera gånger. Hon tog läppstiftet

upp från väskan och började måla sina läppar och iakttog någon i spegeln. "Du förstår, jag måste ju få min dröm om att komma till Japan uppfylld, och vem vet, kanske har jag en chans med den där mannen" sade hon och pekade på en ganska snygg japan som just kommit in och slog sig ner lite längre borta. Hon höll skarpt utkik efter japanen, som hon nu var mycket mera upptagen av än mig. Jag visste inte vad jag skulle säga medan hon satt där och gjorde sig till och försökte fånga hans uppmärksamhet och blev mera och mera uppsluppen. Vad sitter jag här för, tänkte jag, och hade mest lust att gå, och hon måste ha genomskådat mig. "Varför sitter du där och småler?" väste hon plötsligt. "Du kan ju bara säga direkt att du är irriterad på mig". Jag visste inte vad jag skulle säga, och var chockerad över den plötsliga ändringen i hennes ton och beteende. Hon drack vinet i stora klunkar som om det var saft. "Nej, nu går han ju!" ropade hon när japanen tydligen hade ändrat åsikt och valde att lämna restaurangen. Jag tvekade lite, men fattade ett snabbt beslut. "Jag måste nog gå för jag skall möta min man och min dotter." "Jamen såklart skall du möta din man och din lilla dotter", sade hon i ett lätt hånligt tonfall. Hon vinkade till servitören och gjorde tecken till att vi skulle betala. När han kom med räkningen hänvisade hon bara till mig som om det var det naturligaste i världen att jag skulle betala. Visserligen kom jag från en mera förmögen familj än hon, men på den tiden hade också jag en ganska stram ekonomi. Fast jag inte ville medge det kändes det som en lättnad att slippa av med henne. Efteråt blev jag mer och mer upprörd och också ledsen över hennes beteende och sov eländigt den natten. Var detta slutet på vår annars så lovande vänskap?

Nästa morgon ringde Anne-Marie till vårt hotell och bad flera gånger om ursäkt och frågade om jag kunde förlåta henne. Hon skämdes över sitt beteende, och jag fick känslan av att detta inte var första gången hon hade förlorat hämningarna.

Vi fortsatte vår korrespondens och skrev om allt från litteratur till våra astmatiska män, vår gemensamma familj, om sorger och fröjder. För dem som tycker om att snoka i andras privatliv är denna korrespondens en skattkammare av hemliga förtroenden, vilket jag först insåg när vi började bli äldre. "Vad skall du göra med mina brev? Vem skall få dem, när du dör?" frågade jag med en

viss nervositet. Hon skrev något om att hon kunde kasta bort dem, men om hon någonsin gjorde det vet jag inte. Hon hade tidigare skrivit om sitt motstånd mot att slänga bort saker, speciellt skrivet material, och fortfarande i dag fylls jag ibland av oro över var alla dessa brev männe har hamnat.

I dagens digitala tidsålder tänker man knappast mera på hur värdefull en brevkorrespondens och att dela livserfarenheter på skrift är. I synnerhet den långsamma processen, som brevskrivningen ju är, ger en större möjlighet till reflektion. Tanken att ungdomar i dag endast kommunicerar elektroniskt och hur lätt dessa texter kan förstöras kan förefalla nästan skrämmande. Värdefulla källor om mänskliga relationer som försvinner bara i cyberspace. Ett klick på fel knapp och alla texter är försvunna för alltid. Brevet däremot, och hela processen med att sätta tankar och känslor ner på ett papper som sedan viks ihop och läggs i ett kuvert på vilket man skriver mottagarens och avsändarens namn och adress, klistrar fast ett frimärke i översta högra hörnet, går ner till brevlådan och postar brevet och sedan väntar på svar i flera dagar eller veckor, banar vägen för nya tankar och reflektioner. Själva väntetiden på ett svar kan ge anledning till stor tankeverksamhet för att inte tala om författandet av brevet – en konstform som nu håller på att försvinna helt och hållet. Vilka processer ger ett klick på "Skicka" med ett meddelande som sällan tar upp mera än ett par rader, upphov till?

Anne-Marie besökte mig i mitt hem i Köpenhamn när hon var på väg till Frankrike. Hon var mycket intresserad av min lilla dotter som hon hade köpt choklad och glansbilder åt. Det var som om barnet i henne blev väckt genom mötet med den lilla livliga flickan. *Flicklekar* (1983) heter ju också en av Anne-Maries böcker – en poetisk skildring av ungflicketidens sorglöshet och förälskelser, och det mera allvarliga skedet då man börjat växa från dessa lekar. Diktar-jaget svävar i en lillflicksvärld bland dockor och fjärilar för att snart igen dimpa ner i vuxenlivets tunga och hårda realiteter.

När vi hade ätit följde jag Anne-Marie till tåget som skulle föra henne till Paris. Redan när hon vinkade farväl till mig från tågfönstret, kände jag att det var början på en ny novellsamling, som i likhet med flera av hennes tidigare texter utspelar sig på tåg, på hotellrum, i parker eller på andra hemliga ställen. Tillfälliga

möten som kan leda till vad som helst, ofta drivna av ett erotiskt begär. Dessa möten omskapades till bisarra historier; en usel arab förvandlas till en magisk trollkonstnär eller en affärsman i fin kostym, som vill ha en liten affär utanför äktenskapet, framstår i berättelserna nästan ”avklädd” i sin åtrå. Det är inte det glamorösa Paris Anne-Marie beskriver i berättelserna utan det ödmjuka och tarvliga Paris, där *les clochards* och andra av samhällets utstötta håller till. Driven av den erotiska passionen hamnar berättarjaget i många förödmjukande och absurda situationer, som ofta beskrivs med en grotesk och svart humor.

Breven från Paris är laddade med beskrivningar av människor, möten, av små, lustiga detaljer om hotellrummet, om lavoaren, om de blommiga tapeterna, om ett gammalmodigt tvättfat, och så vidare, och ofta ledsagas beskrivningarna av Anne-Maries uttrycksfulla teckningar eller fotografier. Hon hade sinne för detaljer. Även de mest snuskiga ställena i Paris fick en nypa poetisk charm i hennes beskrivningar.

Att höra Anne-Marie läsa sina dikter på en välklingande riks-svenska var som balsam för själen. Hon hade en vacker röst som bidrog till att skapa en speciell stämning omkring det hon läste. Hon gjorde också flera radioprogram, bland annat om sin stora förebild, den fransk-belgiska författarinnan Alexandra David-Néel, som lämnade man och barn för att ensam bege sig till den förbjudna staden Lhasa i Tibet förklädd till tiggare.

Anne-Marie bjöd mig en gång att delta i en poesifestival i Lund där hon läste ett urval av sina dikter. Vilken fröjd för örat. Det hade regnat en del och luften var fuktig när vi promenerade i universitetsparken. ”Här skulle jag trivas mycket bättre än i det förfärliga Stockholm”, sade hon och uttryckte stor begeistring över det disiga landskapet. Stockholm blev ofta utsatt för hård kritik i hennes brev, men kanske hade hon innerst inne ett behov av denna vantrivsel, som också kan vara en källa till inspiration. Egentligen var Anne-Marie alltid splittrad mellan Stockholm och Helsingfors, där hennes rötter fanns, men det var Sydeuropa som hon drogs mest till. Hon hade också en liten enrummare i Nice som hon ofta besökte.

Jag blev också invigd i den ofta problematiska processen omkring hennes utgivningar och inte minst receptionen av dem. Jag

minns ett brev om hur hon gråtande sprang hem efter att ha läst en recension ”som var ett totalt missförstånd av hennes bok”. Det fanns en del manliga recensenter som kunde ge intrycket av att känna sig träffade av hennes sätt att skriva om sina möten med män. Anne-Marie klagade över de flesta recensioner och ofta också över sina förläggare ”som inte alls förstod sig på hennes böcker”. Jag minns däremot den dagen då hon ringde och berättade att hon fått det Doblougiska Priset som Svenska Akademien delar ut varje år. Det var för novellsamlingen *Raserier* (1994). Hon pratade oavbrutet och jag hade svårt att över huvud taget få något sagt. Hon hade säkert firat det fina priset med et par glas innan hon ringde. Till sist måste jag hitta på en nödlögn om att jag skulle till tandläkaren och måste avsluta samtalet.

Av de fysiska möten vi hade minns jag speciellt ett i Helsingfors, vår gemensamma hemstad. Hon besökte ofta sina föräldrar som bodde utanför Helsingfors. Hon var enda barnet liksom jag och skrev ofta om hur föräldrarna levde genom henne, speciellt mamman som sög till sig av dotterns livserfarenheter. Förhållandet till föräldrarna var ett svårt kapitel i Anne-Maries liv. I en radiointervju för Sveriges Radio förklarade hon: ”Hela mitt författarskap handlar om förtvivlan när en far och en mor inte älskar varandra. Min musa är icke-kärleken”. Hon beskrev speciellt sin pappa ganska negativt, som en man som hade utnyttjat hennes mamma grovt och inte gett plats åt henne och hennes behov. I sina brev beskrev hon vilket lidande det var för mamman att vara gift med hennes pappa. Deras ensamma tillvaro och beroendet av henne blev ett återkommande tema i hennes liv, inte minst skuld känslorna för mamman när hon var på sina resor. De hade ett nära förhållande till varandra, som mammans fotografier av Anne-Marie också bekräftar. De finns också i några av hennes böcker. På sin dödsbädd berättade mamman att brevsamlingen fanns i klädkammaren och var satt in i pärmar och ordnad kronologiskt. Dessa brev gav Anne-Marie ut år 2005 med titeln *Breven till mamma* och det blev hennes sista bok. I inledningen frågar hon ”Hur gör man ett urval av sina egna brev? Är det alls anständigt?” Och på bokens baksida skriver hon att ”det blev som om vi fick ännu en resa tillsammans, jag kände hur nöjd hon var att få höra en gång till om hur fantastiskt livet kunde vara, särskilt hennes

dotters liv, så fyllt av märkliga händelser.” Efter mammans död tog Anne-Marie också omsorgsfullt hand om sin pappa som långsamt insjuknade i demens.

Vi träffades vid Havis Amanda och åt middag på en rysk restaurang i närheten. Till tonerna av melankoliska ryska sånger satt vi och pratade, bland annat om den argentinsk-italienska surrealistiska konstnärinnan Leonor Fini. Vi älskade båda Leonor Finis tavlor, och sympatin blev inte mindre av att hon hörde till den sortens människor som gick sin egen väg och inte kunde sättas i fack. Fini hatade begreppet jämställdhet mellan könen. När kvinnan vill vara jämställd med mannen, upphöjer hon, enligt Leonor Fini, mannen i stället för att välja andra och mera originella vägar i sin tillvaro. *Leonor i kattskogen* heter en text som Anne-Marie en gång skickade åt mig. Anne-Marie älskade i likhet med Fini katter och var speciellt fascinerad av de tjugo katter som Fini bodde med i Paris.

Efter middagen strövade vi runt i Helsingfors och såg på byggnaderna i jugendstil som blev ännu vackrare i sommarkvällens ljus. Vi hade båda kommit tillbaka till våra rötter, och det var kanske just det som förenade oss så starkt. I ett brev skrev hon efteråt om sin mammas svartsjuka över vår middag på den ryska restaurangen.

Anne-Marie tryckte ofta på min ömma punkt med sina upprepade påminnelser om mitt åsidosättande av det egna skrivandet till fördel för andra författare, bland andra också henne själv. Jag hade översatt några av hennes noveller för Danmarks Radio och skrivit om henne i litterära tidskrifter. ”När kommer DIN novellsamling ut?” frågade hon förebrående efter att ha läst två av mina noveller, men under en stor del av vår vänskap var det mest journalistiken som tog min tid.

Anne-Marie blev för mig en symbolisk syster fast vi levde mycket olika liv. Trots skillnaderna var vi inte blott själsligt förbundna, utan liknade också fysiskt varandra med våra höga kindkotor och vårt ljusa hår. Jag var gift och mor, vilket höll mig nere på jorden, medan hon svävade fritt i sitt diktaruniversum. Men var det ett sådant liv jag drömde om? Jag har alltid varit splittrad mellan behovet av trygghet, av att hållas fast på jorden å ena sidan, och önskan om frihet och möjligheten att resa ut i världen som en

fri fågel å andra. En splittring som kanske blev ännu mera markant i mitt förhållande till Anne-Marie.

”Om vi hade varit män hade vi blivit två moderna Marco Polos”, skrev Anne-Marie en gång till mig när vi fabulerade om resor till fjärran land. Anne-Marie fick som diktare några av sina drömmar uppfyllda. Hon kom både till Buenos Aires, Montevideo och Kanada och skrev långa brev till mig om sina intryck från resorna, som också avspeglar sig i flera av hennes noveller. Frankrike, som var hennes avlidne man Jacques hemland, blev emellertid hennes föredragna resmål, som hon också beskriver i boken *Dansa min flicka* (1989).

Anne-Marie var en kvinnlig vagabond som älskade att ströva omkring i de städer hon kom till, inte minst Paris. Tillfälliga möten blev passionerade affärer. Mötet med en grek och senare med en italienare förde henne flera gånger till både Grekland och Italien. Jag fick entusiastiska beskrivningar av hennes upplevelser som alltid vilade i ett poetiskt skimmer – på gott och ont. Begeistringen för det nya, det annorlunda, sett med hennes personliga blick. Beskrivningen av den grekiska vännens gästfria familj och hans rasande svartsjuka syster, som gjorde allt för att sparka Anne-Marie vart pepparn växer. Och italienaren som tog emot henne på perrongen i en avlägsen liten bergsby i norra Italien med en enorm bukett röda rosor och uppbringade en passion som endast en italienare kan. Den sista delen av sitt liv bodde Anne-Marie ihop med den japanska fotografen Hideo Matsumoto som också gav henne möjligheten att besöka Japan var hon kom i kontakt med allt det hon i årtal hade drömt om.

Anne-Marie gav ut inalles tolv böcker, men efter 2005 slutade utgivningarna. Hon fortsatte ändå skriva och skickade ibland en berättelse till mig. Men det verkade som om hela processen med att publicera texterna blev mer och mer problematisk för henne. ”Förläggarna förstår inte alls mina böcker” klagade hon. Med åren märkte jag hur det började gå utför med henne. Hennes brev blev mer och mer klagande och depressiva. Hon kände sig ofta bunden och fastlåst. ”Jag har blivit fånge i mina egna konstruktioner” skrev hon i ett av sina brev. Livskraften hade lämnat henne, och mitt behov för att besvara breven minskade också. Det blev långa pauser i vår korrespondens.

En dag fick jag meddelandet om att Anne-Marie var allvarligt sjuk med en tumör i hjärnan. Hennes alkoholmissbruk hade ökat och en dag blev hon hittad medvetslös i sin lägenhet. Efter en kort tids palliativ vård på ett sjukhus i Stockholm avled hon i mars 2020, ungefär samtidigt som coronapandemin bröt ut. Den hindrade mig också att delta i hennes begravning.

Anne-Marie Berglund blev en kulturförfattare för flera läsare i Sverige, som blev hänfödda av hennes sätt att förvandla sina livserfarenheter till fiktion. Man beundrade hennes mod att ge sig hän åt ödet. *En ödets gunstling* (1980) är också titeln på en av hennes novellsamlingar.

I min saknad av denna så originella och kontroversiella väninna, som betytt så mycket för min intellektuella utveckling, började jag sortera de mängder av brev hon skrivit till mig, som jag gav ut på eget förlag med titeln – ett citat av Anne-Marie – *Jag har blivit fånge i mina egna konstruktioner* (2020).

Till och med min egen mormor, som en gång träffade Anne-Marie, hörde till beundrarskaran fastän hon nog inte hade läst mycket av hennes författarskap. ”Jag har träffat diktarinnan!” minns jag att hon sade, full av begeistring, som om detta möte nästan varit en magisk tilldragelse. Jag har senare tolkat hennes entusiasm som ett uttryck för att hon aldrig själv fick möjlighet för att utveckla sin stora konstnärliga talang. Den tidens normer blev ett hinder för många kvinnors kreativa uttryck. Det hade för stora konsekvenser att kasta sig ut på djupt vatten, att våga sig ut i det okända, vilket däremot Anne-Marie Berglund aldrig fruktade.

■ Vad betyder bildning i dag?

Jonas Ahlskog (red.): *Människans allsidiga utveckling. Essäer om bildningens betydelser i tjugoförsta århundradet.* Svenska folkskolans vänner, Helsingfors 2021.

Vad anser du att bildning borde handla om i dag? Frågan ställs av redaktören Jonas Ahlskog, som avslutning till introduktionen för antologin *Människans allsidiga utveckling*. I antologins 11 essäer blir bildning som ideal, begrepp och praktik, föremål för en mångfacetterad behandling. Essäerna är författade av finlands-svenska och nordiska pedagoger, filosofer, ekonomer, idéhistoriker, folkbildare samt litteratur- och språkvetare. Antologins avsikt är att ge vägkost och inspirera till en bildningsdiskussion i Finland, lik den som pågår i de övriga nordiska länderna, framför allt i Sverige. Antologin avslutas med de svenska idéhistorikernas Henrik Bohlins och Anders Burmans översikt över den rikssvenska debatten om bildning inom ramen för skola och högre utbildning samt i relation till ekonomin. I Sverige har bildning diskuterats som ett pedagogiskt och ett politiskt begrepp. Man kan konstatera att det klassiska bildningsidealet i betydelsen individorienterad elitism lever kvar och att det är just det som oftast hänvisas till i politiska syften. I fråga om skola och läroplaner används bildning ofta som ett på innehåll tömt festtalsbegrepp, som ett vagt ideal, omöjligt att mobilisera i skolans vardag. Vid universiteten hänger bildningen samman med humaniora, med ambitionen att förstå

människans och samhällets komplexitet och föränderlighet i sitt historiska sammanhang. Den framställs som onyttig skrytkunskap, omöjlig att granska och mäta.

I Finland har bildningen inte varit helt bortglömd. Diskussionen om dess betydelse kan liknas vid en mycket svag underström i ett stormigt dagsmedialt och -politiskt hav, där sensationstsunami avlöser varandra. Som folkbildningsforskare med en livslång nyfikenhet för bildning stöter jag med jämna mellanrum på insiktsfulla resonemang kring bildningens kvaliteter och uttrycksformer. Jubileumsfonden för Finlands självständighet (SITRA) hade inom ramen för det redan avslutade projektet Bildning+ för avsikt att föra fram bildning som en samhällelig förändringskraft och ett generationsöverskridande ansvar. Inom projektet framhöll man ofta att bildningen bör uppdateras eller omdefinieras för att (bättre) svara mot de komplexa och knepiga problem som vi står inför i detta krisernas tidevarv. Detsamma gäller för flera av antologins bidrag.

Det är tre samtida överlappande fenomenkomplex som antologins författare utgår ifrån eller relaterar sitt resonemang kring bildning till: vår utarmade relation till naturen och planeten vi lever på och av, den auktoritära högerpopulismen med entydiga lösningar till komplexa problem, samt den ”sociala medialiseringen” med sina medföljande åsiktsbubblor och sin vetenskapsförnekande kultur. Bildningens historiska uppkomst, dess utveckling och dess skiftande innebörder behandlas i ett flertal av essäerna. Dessa inbjuder läsaren till en reflektion, en meningsskapande bildningsprocess kring bildningens komplexitet, dynamik och inbördes spänningar.

Skribenterna framställer bildning bland annat som en reflektiv, analytisk och kritisk omdömesförmåga och som en tolkningskompetens för att skapa mening och sammanhang. Bildning förutsätter, särskilt i vår tid, en vilja och kapacitet till gränsöverskridande. I den ingår en strävan att överskrida sig själv för att på ett respektfullt sätt kunna möta främmande uppfattningar och synsätt. Bildningens praktiker upprätthålls i och av respektfulla möten. I ansvarsfulla och eftertänksamma samtal med våra medmänniskor, både nära och fjärran, kan vi undra, fråga, ifrågasätta, söka, svara, skapa, fantisera och omskapa. Detta för att (åter)finna oss själva

både som individer och kollektiv – på den planet vi lever på och av. Flera av skribenterna hänvisar till den svenska idéhistorikern Sverker Sörlin, som i sitt försvar av bildningen (2019) sammanfattat den som ”den svåra konsten att veta tillsammans.” I och med att bildning handlar om de alltmer komplexa, mångtydiga och oförutsägbara relationerna mellan individen, kollektivet och planeten, inrymmer bildningen ett komplex av existentiella, etiska och moraliska frågor och ställningstaganden. Göran Torrkulla framhåller språkets och samtalets grundläggande funktion i människoblivandet och -varandet. Som människor genomsyras vi av språket, det är i och genom språket vi frågar, undrar, söker, skapar och svarar. Han noterar att ”samtalet får då en filosofiskt undersökande karaktär” (s. 60) och att vi människor i gensvarets etik ”ställer oss inför uppgiften att i mötet med varandra ärligt fråga oss hur långt vi själva sträcker oss i vår förståelse.” (s. 61.)

Den nordiska bildningstraditionen, som behandlas av Jonas Ahlskog, har dels en kollektiv, dels en institutionell särprägel. Sedan folkrörelsernas och -bildningens födelse vid slutet av 1800-talet har man i de nordiska länderna haft som ambition att sätta bildning ”i system” utgående från en föreställd gemenskap. Som följd har vi – särskilt i det utbildningslandskap som vi orienterar oss i i dag – åtminstone delvis omintetgjort bildningen som en radikalt öppen och dynamisk process. Birgit Schaffars gestaltning av bildning som en fråga, som ett sökande, en reflektiv och eftertänksam rörelse i en given riktning, är ytterst relevant inför de många, allomfattande utmaningar vi står inför i dag. Om vi önskar bli bildningsglobalister och kunna ta hand om vår planet, hantera nutida och framtida pandemier och krig, bör vi tänka till och tänka om, bland annat i fråga om integration. Linda Bäckman argumenterar i sin essä för att vi måste stanna upp och tänka om hur vi förstår och hanterar integration som ett fenomen i systemvärlden, eftersom detta ofta sker genom förenklade och instrumentella förståelser av samhälle och kultur. Med hänvisning till Floya Anthia (2014) framhåller hon en bildningsorienterad gestaltning av integration. Den bygger på solidaritet, med delaktighet, tillträde, tillhörighet och jämlikhet som centrala aspekter och ambitioner. Förutom att det gäller att kritiskt granska de sätt på vilka vi konstruerar integration – både i språk och i handling – måste en

del strukturer ruckas på rent konkret. Eller såsom Jonas Ahlskog konstaterar i sin essä om folkbildningens återkomst: ”Vi behöver institutioner som erbjuder bildning som gör ont” (s. 125).

Den finlandssvenska folkbildningsveteranen Björn Wallén gestaltar en framtidsorienterad bildningssyn. I den ingår radikala tolkningar av samtidens behov, sökandet av något som inte ännu existerar, men som man genom möten och dialog med andra kan ana och spana. Vi bör, tillsammans med alla våra MEDmänniskor, finna nya sätt att vara och veta tillsammans. För att klara av detta bör vi akademiker kunna göra bildningen betydelsefull och eftersträvansvärd i samtliga MEDborgares vardag. Likaså bör vi kunna nå långt bortom den nordiska och kontinentala förståelsen av bildning som antologins essäer är förankrade i.

Petri Salo

■ Ny kunskap om forntida samhällen

David Graeber & David Wengrow: *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. Allen Lane, London 2021.

Som bokens rubrik lovar handlar *The Dawn of Everything* om en ny uppfattning om de forntida människosamhällen som uppstod för tiotusentals år sedan. Författarna, antropologen David Graeber som dog 2020 och David Wengrow, professor i jämförande arkeologi vid University College London, har även tidigare publicerat böcker och artiklar om samhällsutveckling. *The Dawn of*

Everything kan ses som en sammanfattning av deras långvariga samarbete.

För att förstå sig på mänsklighetens förhistoria kan man, enligt en vanlig föreställning, antingen följa Thomas Hobbes eller Jean-Jacques Rousseau. Hobbes hävdade i sin bok *Leviathan* (1651) att livet utan maktstrukturer och institutioner är anarki (*bellum omnium contra omnes*, ”allas krig mot alla”) och att det är statsmakten, arméer och lagar som behövs för att upprätthålla samhällsfreden. Rousseau publicerade å sin sida år 1754 texten *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, i vilken han hävdade att livet i små grupper innan de organiserade samhällenas framväxt var fridfullt och hierarkilöst och att allt förändrades mot det sämre i och med det privata jordägandet.

Graeber och Wengrow är kritiska mot uppfattningar där samhällsutveckling framställs i faser, som en utveckling från ett tidigt skede med små, egalitära grupper till jordbruksrevolutionen, urbanisering, upplysningens tid och ända till det moderna samhälle som vi lever i i dag. Sett genom en sådan lins levde de tidiga samhällena i oskuld och förlorade sin frihet när större, mer organiserade samhällen och städer började utvecklas. Det moderna samhällets hierarkier är det pris som vi måste betala för utvecklingen.

Dessa synsätt anser Graeber och Wengrow vara mer myt än sanning och de lyfter fram nya forskningsrön för att stöda sin tes. Till exempel kritiserar författarna både Yuval Noah Harari (*Sapiens: A Brief History of Humankind*, 2014) och Steven Pinker (*The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*, 2012) för att de antingen gör antaganden om samhällsutvecklingens gång utan bevis eller litat på snäv information. Enligt Graeber och Wengrow finns det nämligen samhällen där hierarkier enbart har varit ett tillfälligt inslag för att sköta vissa uppgifter eller uppnå vissa ändamål, och har därefter satts åt sidan tills de behövs igen. Författarna bjuder på exemplet om de spanska och portugisiska skeppens ankomst till Syd- och Mellanamerika, då européerna mötte representanter för dessa områdets ursprungskulturer och lärde sig hur de fungerade. Det uppkom även diskussioner om samhällsmodeller, där exempelvis Kondiaronk, en inflytelserik representant av Wendat-folket, framförde kritiska anmärkningar

om det europeiska samhället och berättade om friheten som hans eget folk åtnjöt. Till exempel kunde en grupp välja en ledare endast för jaktsäsongen och därefter återvända till ett ledarlöst liv.

Författarna menar även att de samhällen som vi ofta kallar ”primitiva” var mer politiska än vi i är i dag, och att de i större utsträckning deltog i byggandet av sina respektive samhällen. Till exempel har man i nuvarande Louisiana ca 1600 innan vår tideräkningens början byggt gigantiska strukturer av jord – en arbetsinsats som har krävt hundratals människor, men som genomförts utan bestående organiserade samhällen. I Harappa i nuvarande Pakistan har man funnit ruiner från ca 2600 före vår tideräkningens början som påvisar att det funnits en stor stad utan palats eller andra byggnader som skulle tyda på maktkoncentration och hierarkier. I Ukraina finns ruinerna av Maidanetske och Nebelivka, bebodda ca 400 till 300 före tideräkningen, sin tids megastäder som kunde ha flera tusen invånare boende i likadana små hus byggda i en cirkelformation. Författarna menar att utvecklingen är mer nyanserad än vad som hittills hävdats. Samarbete har behövts, men det kan ha gällt en tillfällig period, och över huvud taget har det funnits en rik variation på olika organisatoriska modeller redan för tusentals år sedan. Bokens huvudpoäng är att det har funnits olika institutionella former och att hierarkin inte är den enda modellen.

Sammanfattningsvis är boken en enorm historisk resurs för att bättre kunna förstå människosamhällets utveckling. Stora organisationer av den typ som krävs för stora projekt behöver inte vara hierarkiska och leda till en minskning av individernas frihet, utan de kan organiseras på ett sätt som bevarar denna frihet. Graeber och Wengrow citerar Kondiaronks fördömande utsaga gällande europeernas materialistiska och hierarkiska levnadssätt (s. 56):

Over and over I have set forth the qualities that we Wendat believe ought to define humanity — wisdom, reason, equity, etc. — and demonstrated that the existence of separate material interests knocks all these on the head. A man motivated by interests cannot be a man of reason.

Graeber var en världsberömd anarkist och den intellektuella ledaren för Occupy Wall Street-rörelsen. I ljuset av detta kan *The Dawn of Everything* ses som ett bidrag till den statskritiska litterära traditionen. I stället för att föreställa sig utvecklingen lineärt, från

enkla former av samvaro till mera komplicerade samhällen, kan vi konstatera att omfattande projekt har varit möjliga även utan förtryckande organisationsmodeller. I sin bok om mänsklighetens grundläggande karaktär, som översatts till svenska med titeln *I grunden god: en optimistisk historia av människans natur* (2021), tangerar den holländska historikern Rutger Bregman *The Dawn of Everything* och frågar sig om människor i grund och botten är onda (som Hobbes menade), eller om de har förmågan att behandla varandra empatiskt och osjälviskt. Bokens titel ger svaret. *The Dawn of Everything* är speciellt intressant inom denna genre eftersom författarna huvudsakligen behandlar en avlägsen forntid och baserar sina argument på arkeologiska fynd. Trots detta klarar de av att dra slutsatser – om än preliminära – om hurudant livet var, varifrån maten kom, om det fanns husdjur och vilka trosföreställningar som var rådande.

Pekka Kettunen

■ Vikten att lära av varandra för att möta samhällets utmaningar – förvaltning och rättssäkerhet i nordiskt samlat grepp

Sebastian Godenhjelm, Eija Mäkinen & Matti Niemivuo (red.): *Förvaltning och rättssäkerhet i Norden. Utveckling, utmaningar och framtidsutsikter*. Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag, Helsingfors & Stockholm 2022.

Nordens länder lyfts många gånger fram som modelländer för fungerande välfärd. De nordiska ländernas offentliga sektor är dock ständigt under press och som exempel på aktuella situationer

kan nämnas covid-19 pandemin och olika effekter av Rysslands invasion av Ukraina. En fråga som uppkommer är hur robust den nordiska välfärdsmodellen är då den ställs inför utmaningar. I antologin *Förvaltning och rättssäkerhet i Norden. Utveckling, utmaningar och framtidsutsikter* granskas den nordiska välfärdsmodellen. Syftet är att lyfta fram centrala aspekter som berör alla nordiska länder samt ge en bred bild av utvecklingen och framtidens utmaningar. Perspektivet är juridiskt och statsvetenskapligt. De flesta bidrag har dessutom en komparativ ansats som rör alla Nordens länder, även om syftet inte är att vara heltäckande i detta avseende. Genom att ge en bred och kritisk bild av förvaltning och rättssäkerhet i Norden är avsikten att bidra till insikter och reflektion för vidare forskning. Det finns kopplingar mellan antologin och verksamheten i Nordiska Administrativa Förbundet (NAF) vars syfte bland annat är att stödja, publicera och främja forskning som berör förvaltning och rättssäkerhet. Förbundet består av nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige och flera författare i antologin har varit eller är aktiva i NAF. Det ska noteras att år 2022 är hundraårsjubileet för grundandet av NAF:s finska avdelning.

Antologin är uppbyggd i tre delar och består av 13 bidrag. Dessutom finns ett inledande förord och en avslutande sammanfattande reflektion av redaktörerna som binder ihop innehållet. Alla bidrag är skrivna på svenska, utom ett som är skrivet på norska. Uppbyggnaden av respektive bidrag följer över lag en gemensam linje. Här kunde dock en bättre stringens ha nåtts, eftersom vissa bidrag i större omfattning än andra är tydligare i sin inledning om ämne, syfte, metod samt slutord. Det är en rimlig fördelning av antalet sidor mellan bidragen, även om ett fåtal författare har tagit fler sidor i anspråk än andra. Varje bidrag avslutas med ett avsnitt där "Källor och litteratur" finns samlat. Därutöver finns i slutet av varje bidrag ett abstract på finska och engelska om en halv till två sidor per bidrag.

Den första delen av antologin handlar om den nordiska rättsstaten och välfärdsstaten, den andra tar upp aktuella problem och möjliga lösningar inom den nordiska förvaltningen och i den tredje delen diskuteras framtidsutsikter för den nordiska rätten och förvaltningen. Den första delen, som består av fem bidrag, är skriven

av seniora forskare och ger en grundförståelse av den nordiska förvaltningen och välfärdsstaten. Först fokuseras på den finska välfärdsstaten ur ett rättsvetenskapligt perspektiv och en diskussion förs om begreppet nordisk välfärdsstat. Därefter undersöks vilken konstitutionell ställning förvaltningsorgan med anknytning till parlamenten har i de nordiska rättssystemen. Efter detta tas den finska rättsordningen upp där förvaltningsdomstolens beslutsmakt och dess gränser behandlas. Därefter behandlas den så kallade ändamålsbundenhetsprincipen och hur den kan begränsa maktmissbruk i Norden. Det avslutande bidraget behandlar den kommunala självstyrelsen i Norden. I fokus står utvecklingen av de nordiska kommunsystemen och vad den betytt för kommunernas roll i hur välfärden har organiserats.

I den andra delen behandlas aktuella problem inom den nordiska förvaltningen med lösningsförslag av tre juniora forskare och mottagare av NAF:s forskningsstipendier. Först undersöks klimatflyktingars ställning ur ett nationellt och europeiskt perspektiv. I det efterföljande bidraget granskas konsekvenserna av krisen i asylpolitiken med fokus på spänningar mellan europeisering och nationalisering. Därtill behandlas hur denna spänning kommer till uttryck i de nordiska ländernas asylpolitik efter år 2015. I det avslutande bidraget försöker författaren identifiera en nordisk modell för tillgång till rättvisa och om modellen kan användas inom andra jurisdiktioner. I fokus står möjligheten till juridisk hjälp i brottmål respektive civila- och förvaltningsrättsliga ärenden.

I den tredje delen gör fem författare en framtidsreflektion kring den nordiska rätten och förvaltningen. Först behandlas frågan hur det kommer sig att reformpolitiska satsningar inte slagit igenom mot den traditionella styrningsmodellen New Public Management. Därefter tas den nordiska lagstiftningsmodellen upp och en diskussion förs om modellen kan stå sig i framtiden. I det efterföljande bidraget beskrivs den huvudsakliga administrativa utvecklingen och framtida utmaningar inom reformpolitiken för den offentliga sektorn i de nordiska länderna. Efter detta behandlas rätten till god förvaltning. Enbart den finska grundlagen innehåller en uttrycklig reglering till skydd för god förvaltning och det argumenteras för att god förvaltning är en rättighet som borde tas upp även i de övriga nordiska ländernas grundlagar.

Avslutningsvis behandlas en studie om de nordiska ländernas lagstiftningssamarbete och en kartläggning om vad som i framtiden kan vara realistiska och nyttiga sätt att samarbeta på.

På ett övergripande plan innehåller antologin intressanta och tankeväckande bidrag. Som framkommit innehåller de flesta bidragen jämförelser som innefattar alla eller flertalet nordiska länder. Dessutom innefattas perspektiv om det europeiska inflytandet. Komparationer kräver tydlighet och de flesta bidragen innehåller en tydlig beskrivning av undersökningens tillvägagångssätt, begrepp, avgränsningar och material. För den som är intresserad av att göra nordiska komparationer i någon form finns mycket att hämta om tillvägagångssätt och presentation av forskning. Antologin visar att jämförande studier breddar en undersökning, ger kunskap och möjliggör vidareutveckling inom undersökningsområdet.

Antologin borde läsas av var och en som på något sätt i sin vardag möter förvaltningsrättsliga frågor. Skälet är att antologin är allmänbildande och övertygar med att ge en bred kunskap om utvecklingen av, reglering kring och framtidsutmaningar för den nordiska välfärdsmodellen. En aspekt som gör antologin särskilt läsvärd är kombinationen av den juridiska och statsvetenskapliga ansatsen. Vid en första anblick kan innehållet uppfattas splittrat, eftersom bidragen rör olika aspekter kring förvaltning. Emellertid hålls innehållet ihop genom att ämnena på olika sätt berör gemensamheter för de nordiska länderna. Av betydelse är även redaktörernas förord och sammanfattande reflektioner. Trots de skillnader som finns mellan de nordiska länderna är signalen från författarna tydlig – det är klokt av Nordens länder att lära av varandra för att möta samhällets olika utmaningar på bästa sätt.

Michaela Ribbing

■ Funktionsnedsättningar i liv och vardag

Matti Laitinen & Paula Pietilä: *Vammaiset. Vaivaisista täysivaltaisiksi kansalaisiksi?* SKS Kirjat, Helsingfors 2022.

Hurudant är livet och vardagen för personer med funktionsnedsättning och hur har detta förändrats under loppet av 1900- och 2000-talen? Dessa frågor leder läsaren igenom Matti Laitinens och Paulas Pietiläs bok, *Vammaiset. Vaivaisista täysivaltaisiksi kansalaisiksi?*, vars huvudsakliga syfte är att låta personer med funktionsnedsättning komma till tals. Studien är baserad på 46 intervjuer som insamlades åren 2012–2013 i samband med projektet ”Vammaisten ihmisten elämä Suomessa”. Den utgör så som författarna själva skriver en motvikt till den ofta expertstyrda och den medicinska diskussionen om funktionsnedsättnings inverkan på människors liv. Med utgångspunkt i den sociala modellen av funktionsnedsättning är målsättningen i stället att förstå relationen och växelverkan mellan personer med funktionsnedsättning och samhället. Laitinen och Pietilä verkar som lärare, forskare och experter, och tillhör själva den minoritet som boken behandlar. De skriver att ambitionen med boken är öppet politisk med syftet att förbättra situationen för personer med funktionsnedsättning. Denna ambition överskuggar dock inte bokens analytiska kvaliteter, och boken erbjuder läsarna en mångfacetterad inblick i utmaningar, glädjeämnen och vardag i informanternas liv.

Boken är strukturerad i tre avdelningar: 1) levnadsbanan från barndom till ålderdom, 2) självförståelse och identitet, samt 3) delaktighet i samhället. Av flera orsaker är den första delen intressantast, eftersom författarna lyckas levandegöra erfarenheter av barndom, ungdom, vuxenhet och ålderdom på ett tydligt sätt. Här aktualiseras frågor om frigörelse från föräldrar, sexualitet och föräldraskap. Den andra avdelningen behandlar mera abstrakta frågor och är även svårast för läsaren att greppa. Genom hela boken sker flera upprepningar av teman vilket innebär att man kan fråga sig om en annan struktur skulle ha tjänat boken bättre. Intresset stiger dock igen i bokens tredje del, som behandlar frågor om utbildning och arbete samt informanternas erfarenheter av välfärdsstaten. I

den tredje delen framkommer också författarnas expertis bäst och de kan på ett mera djupgående sätt utveckla det som framkommer i intervjuerna.

Uppgiften att sammanställa intervjumaterialet kan dock knappast ha varit lätt. Under paraplybegreppet ”personer med funktionsnedsättning” ryms människor med vitt skilda utmaningar i vardagen och erfarenheter av myndigheter och sjukvård. Det finns få erfarenheter som är universellt negativa eller positiva och författarna gör ett mycket gott jobb med att konkretisera denna ambivalens för läsaren. För ”Teemu” var till exempel sjukpensioneringen vid ung ålder inte en prestigeförlust, utan det var en räddning som ledde till att han tillfrisknade från en långvarig depression. På samma sätt behöver inte det att överkomma funktionsnedsättningen vara ett mål i personernas liv. Även om ”Jenni” med tiden lärde sig att gå utgjorde rullstolen fortfarande tryggheten och en viktig del av hennes identitet.

Förutom typen av funktionsnedsättning, skiljer sig också olika generationers erfarenheter från varandra. Till bokens mest upprörande delar hör det bemötande som personer födda på 1930- och 1940-talen kunde få av sjukvårdspersonalen. Till exempel berättar ”Kirsti”, som vistades långa tider på sjukhus under sin barndom, om hur en sköterska som tyckte att hon varit besvärlig hämnades genom att rita en karikatyr av henne och lägga den vid hennes säng. Även relationen till de egna föräldrarna kunde vara ytterst besvärlig, och det var inte ovanligt att föräldrarna visade öppet förakt för barnens funktionsnedsättning. Även erfarenheter av skolgång skiljer sig märkbart mellan olika generationer, och flera av de äldsta informanterna har varit helt befriade från läroplikten, utan att det nödvändigtvis skulle ha funnits fog för det. Och medan de äldre oftast har gått i en specialskola har de yngre erfarenhet av integrering i kommunala skolor.

Trots mångfalden av erfarenheter och berättelser finns det dock sådant som klart förenar personer av olika generationer och med olika funktionsnedsättningar. Mest iögonenfallande är erfarenheten av att i mötet med sjukvården eller olika myndigheter konstant vara tvungen att värna om sina rättigheter eller ge förslag på alternativa lösningar då standardmallen inte fungerar för en person med en funktionsnedsättning. Det uppstår alltså en enorm

ansvarsbörda då kunden/patienten är tvungen att göra det arbete som borde skötas av yrkesmänniskan.

En annan gemensam nämnare är att sådant som många tar för givet, såsom att kunna studera det man vill eller att ha ett arbete som man kan försörja sig på, kantas av utmaningar och fördomar för en person med funktionsnedsättning. Flera av informanterna hade erfarenheter av att ha börjat på en mängd olika utbildningar utan att det nödvändigtvis har lett till något jobb. Eller att ha känt sig påtryckta av studiehandledare att välja en utbildning som anses passande för en person med funktionsnedsättning, utan att utbildningen i fråga över huvud taget motsvarade personens intressen eller övriga förmågor.

Även om jag här listar utmaningar, ger boken varken en glorianterande eller deprimerande bild av att leva med funktionsnedsättningar, utan visar på mångfalden av levnadsöden och berättelser. Boken skyggar inte heller för informanternas egna fördomar, eller internaliserade funkofobi (fördomar mot personer med funktionsnedsättning), exempelvis genom att föredra en partner utan funktionsnedsättning. Citaten ges stort utrymme i boken, vilket i sig är både bra och intressehöjande, men ofta upprepar författarna det som redan framkommit i citaten med egna ord, vilket blir överflödigt. I stället skulle författarna i högre grad ha fått lyfta citaten med ytterligare analyser och återkopplingar till tidigare forskning.

Vammaiset är otvivelaktigt en ögonöppnande läsning som alla skulle ha nytta och glädje av att läsa. Den analytiska kategorin *funktionsvariation* lägger nämligen fingret på den grundläggande humanistiska frågan: vad är det att vara människa? Och kanske det är som en av informanterna säger, ett liv med en funktionsnedsättning är som vilket liv som helst, men med en extra krydda.

Hanna Lindberg

Medverkande

Sabina Hadžibulić, FD, universitetslektor i sociologi vid Stockholms universitet (sabina.hadzibulic@socarb.su.se)

Matias Kaihovirta, FD, docent och forskare i nordisk historia vid Åbo Akademi (matias.kaihovirta@abo.fi)

Pekka Kettunen, FD, docent, universitetsforskare i offentlig ekonomisk förvaltning vid Tammerfors universitet, ordförande för Föreningen Granskaren rf. (pekka.kettunen@abo.fi)

Hanna Lindberg, FD, forskare inom Finlands Akademis spetsforskningsenhet för erfarenhetshistoria vid Tammerfors universitet, chefredaktör för *Finsk Tidskrift* (hanna.lindberg@tuni.fi)

Michaela Ribbing, universitetslektor i offentlig rätt vid Stockholms universitet (michaela.ribbing@juridicum.su.se)

Petri Salo, professor i vuxenpedagogik vid Åbo Akademi (petri.salo@abo.fi)

Alfred Streng, JD, PD och ED, forskare (astreng@abo.fi)

Viveca Tallgren, fil.kand. i spanska, förläggare och författare (vivecatallgren@gmail.com)